

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Výchovné styly v rodině

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. et Mgr. Vendula Jašková

Vypracovala:

Jitka Kosíková

Brno 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Výchovné styly v rodině“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Otnicích dne 25. 4. 2012

Jitka Kosíková

Poděkování

Děkuji paní Mgr. et Mgr. Vendule Jaškové za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat své rodině za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce, a které si nesmírně vážím.

Jitka Kosíková

Obsah

Úvod	5
1. Rodina	7
1.1 Historie a vývoj rodiny	10
1.2 Typy rodin	15
1.3 Funkce rodiny	18
2. Výchova	21
2.1 Pojetí výchovy	22
2.2 Podmínky výchovy	25
2.3 Nástroje výchovy	28
3. Výchovné styly v rodině	32
4. Vliv výchovných stylů na osobnost dítěte	39
4.1 Účinky výchovných stylů uplatňovaných v rodině	40
4.2 Dílčí závěr	43
5. Praktická část	45
5.1 Kasuistiky výchovných stylů v rodině	46
5.2 Dílčí závěr	53
Závěr	55
Resumé	57
Anotace	58
Seznam použité literatury	59
Seznam zkratk	61

Úvod

Výchova je součástí života každého jedince od jeho narození až po samotný konec. Na začátku života je jedinec v postavení vychovávaného, v jeho dalším průběhu se ale postupně dostává i do role vychovatele. Pozice vychovávaného jedince nám však nezůstává jen v prvních etapách našeho žití, ale po celý náš život, neboť nás nevychovává jen rodina, ale i celá společnost, které jsme součástí.

Výchova dítěte provází společnost již od jejího počátku a v průběhu staletí se některé cíle i styly změnily, ale základní mravní hodnoty, které se snažíme výchovou vštěpit, stále zůstávají stejné. Člověk si přináší na svět jen minimum instinktů, většinu dovedností musí teprve získat učením, umožněným subjektivně mozkiem a objektivně výchovou, školou a společenským prostředím. Výchovu lze považovat i z hlediska společenského a politického za jednu z nejdůležitějších oblastí lidského konání. Poněkud jiné cíle i styly výchovy můžeme vidět v počátcích lidského rodu, době Antiky či středověku a v době současné, což souvisí zejména s vývojem společnosti jako celku. Se stavbou domů, zakládáním měst, se vznikem prvních států a také vědeckým pokrokem a rozvojem kultury se postupně mění požadavky kladené na jedince.

Záměrem bakalářské práce je zjistit, jak se rodiče malých dětí dívají na způsob výchovy svých rodičů, jak je výchova ovlivnila, jaká pozitiva a negativa v něm vidí a jak sami vychovávají své děti.

Téma „Výchovné styly v rodině“ jsem si zvolila proto, že rodina ovlivňuje každého z nás nejvíce. Má vliv na osobnost dítěte již od jeho zrození a má největší podíl na rozvoji osobnosti dítěte v oblasti tělesné, duševní i sociální. Toto téma je mi blízké i proto, že mám dvě malé děti a jejich výchova je součástí mého každodenního života.

První kapitola je zaměřena na rodinu, její historii, funkce a typologii. Druhá kapitola se zabývá výchovou, jejím pojetím a nástroji. Třetí kapitola popisuje jednotlivé

styly výchovy uplatňovaných v rodině. Čtvrtá kapitola pojednává o vlivu výchovných stylů na osobnost jedince. Pátá kapitola bakalářské práce se věnuje případovým studiím výchovných stylů v rodinném prostředí. Volným vyprávěním tří sourozeneckých párů, kteří jsou rodiči malých dětí, zjišťují, zda se zvyky a způsob výchovy v rodině dědí z generace na generaci či nikoli, případně jaké další okolnosti mají při výchově dítěte zásadní vliv.

Podkladem pro zpracování bakalářské práce jsou právní předpisy a monografie. Použitou metodou je analýza dostupné literatury a rozbor kasuistik.

1. Rodina

Rodina je nejstarší základní společenskou skupinou, která provází život člověka již od nepaměti. Je spjata jak vztahy vnitřními, tak i vnějšími. Již starořecký filozof Aristoteles nazval rodinu základní buňkou státu. Rodina rovněž patří mezi nejvýznamnější socializační činitele. Vztahy mezi členy rodiny jsou neformální, vyznačují se vysokou mírou intimity, citovými vazbami mezi jejími členy a přesně vymezenými rolemi, včetně jejich hierarchie. Má velký vliv na utváření osobnosti jejích členů.

Rodina se z lidského páru zakládá až narozením prvního dítěte. Na rozdíl od domácnosti, kterou mohou tvořit jak lidé opačného, tak i stejného pohlaví a jež se zakládá také soužitím, rodinu charakterizuje zejména krevní a citové pouto.

Jak uvádí Velký sociologický slovník, rodina je *„nejdůležitější společenská skupina a instituce, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou a jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání lidského biologického druhu a výchova, respektive socializace potomstva, ale i přenos kulturních vzorů a zachování kontinuity kulturního vývoje.“* (Havlík, Kořa, 2002, s. 67)

Rodina je přirozeným místem pro růst a výchovu. Je v ní poskytována potřebná péče a podpora, vzájemné vztahy jednotlivých členů rodiny jsou určeny především jejich city, postoji a tradicemi. Každý člen má v rodině své místo a je v určitém vztahu ke všem ostatním členům rodiny, ovlivňuje ostatní členy rodiny a je jimi ovlivňován. Rodina je pro dítě prvním modelem společnosti, se kterým se ve svém životě setkává, utváří jeho osobnost a postoje, poznává v ní myšlenky, názory svých blízkých, ideály, hodnoty. Dítě si z rodiny odnáší vzory chování, představu o manželství a rodině.

„O rodinném soužití můžeme tedy mluvit tam, kde dítě uspokojuje psychické potřeby rodičů a rodiče uspokojují potřeby dítěte. Jde o vzájemnost potřeb a jejich uspokojování, což současně znamená vzájemnost pocitu uvolnění, vzájemnost spokojenosti, radosti a ostatních pozitivních prožitků, které takové uspokojování potřeb nutně provázejí. Podmínkou pro takovouto vzájemnost ovšem je, že dítě svým vychovatelům v psychologickém slova smyslu patří, že je přijali za své, že jsou na jeho osudu osobně a životně angažováni.“ (Matějček, 1992, s. 29)

Rodina podstatným způsobem ovlivňuje úspěchy jednotlivce, kterých může dosáhnout, skrze podmínky ekonomické, kulturní, ale i svým celkovým životním stylem, který uznává. Velký vliv má i to, jaké mají rodiče vzdělání a jak dokážou podporovat své dítě při vzdělávání, v rozvoji duševních schopností a kulturních dovedností. Skrze úspěchy ve studiu může dítě dosáhnout vyššího vzdělání a tím se mu otevírají větší možnosti při výběru povolání a s tím spojeným společenského postavení.

V každé rodině můžeme nalézt několik vzájemných vztahů mezi jejími jednotlivými členy. Nejpodstatnější je vztah mezi manžely (partnery), vztah rodič-dítě a vzájemný vztah mezi sourozenci. Nejzákladnější vztah je manželský, závisí na něm celkové klima rodiny. To, jak manželé dokážou činit společná rozhodnutí, plánovat budoucnost rodiny a zvládat konflikty, ovlivňuje i vývoj dětí. Vztah rodič-dítě vzniká již těhotenstvím ženy. Příchod dítěte znamená v rodině radostnou událost, zároveň je to ale také období plné různých starostí, které s sebou péče a výchova dítěte přináší, tudíž je to i období náchylné ke krizím. V sourozeneckém vztahu se děti učí vzájemné spolupráci, podpoře, soutěžení, učí se vytvářet kompromisy a vyjednávat.

Tak jako každá role jedince ve společnosti, tak i rodičovství s sebou přináší pozitiva i negativa. I. Sobotková je definuje takto:

Přínosy rodičovství: (Sobotková, 2001, s. 115)

1. rozvoj vztahů: mateřství přináší nový, většinou radostný vztah s dítětem a dodává novou dimenzi ve vztahu k partnerovi – žena vidí manžela v nové roli otce, manžel vidí svou ženu v nové roli matky. Mateřství je také základem pro nová přátelství s jinými matkami a rodinami, které mají malé děti.

2. osobní naplnění: mateřství je pro některé ženy také příležitost k sebevyjádření a osobnímu rozvoji, dodává pocit osobní hodnoty, event. smysluplnosti života.
3. z reprezentativní studie Gormlyové et al. (1987) doplníme další z uváděných důvodů, proč mít děti. Je to pokračování rodu – pro některé rodiče velmi podstatný pocit, že prostřednictvím dětí přesáhne jejich rodina do budoucnosti.
4. rodičovství je výzva, zdroj podnětu, dává lidem příležitost poznávat sebe i druhého tak, jak by to bez dítěte nebylo možné.
5. rodičovství je známkou dospělosti. Zde je pozoruhodný rozdíl mezi muži a ženami – tento důvod uvádí 79% žen, ale jen 21% mužů.

Oběti rodičovství: (Sobotková, 2001, s. 115)

1. zpomalení kariéry matky
2. finanční znevýhodnění
3. omezení osobní svobody – péče o dítě zvláště v útlém věku znamená vysoké nároky imitující životní styl ženy. Velká mezinárodní studie, jejíž součástí byl britský výzkum, identifikovala ztrátu osobní svobody jako hlavní důvod odkládání mateřství
4. dopad na manželský vztah – ten uvádí po narození dítěte asi 50% párů. zejména negativní vliv vyčerpanosti a případné emocionální lability ženy na sexuální život.

Další studie na téma obětí rodičovství zpracoval dále např. Campbell se spolupracovníky (1982), Michaels (1988) a jiní. Kromě výše uvedených „obětí“ se zde dočteme další důvody, které uvádějí dobrovolně bezdětné páry:

5. rodičovství je nezvratné rozhodnutí, nelze je vzít zpět
6. některé ženy a muži se obávají, že by nebyli dobrými rodiči
7. některé páry nechtějí přivést děti na svět, kde hrozí nukleární konflikt a kde jsou další vážné globální problémy

„S mateřstvím a šířeji s rodičovstvím jsou spojovány konkrétní hodnoty, jako intenzivní dávání a přijímání citu, radost a potěšení z dětí, zajištění kontinuity rodu,

sebepřesahování, dosažení dospělé identity prostřednictvím rodičovství, přispění k osobnostnímu zrání – rodičovství nás učí být méně sobeckými, více trpělivými atd.“ (Sobotková, 2001, s. 121)

1.1 Historie rodiny

Rodina vznikla již v pradávných dobách, a to nejen za účelem rozmnožování, ale také za účelem děti vychovávat, chránit, vzdělávat, učit a připravit je pro život. Během staletí prošla rodina mnoha změnami, např. do 1. poloviny 20. stol. převažovala autoritativní výchova s převahou tělesných trestů, v současnosti je v popředí výchova liberální, což představuje opačný extrém. Základní charakteristika rodiny však zůstává stejná.

Počátky lidské párové rodiny je možno dohledat již milion let před naším letopočtem. Primitivní společnost se skládala z velkorodin a příslušnost k takové velkorodině určovala status jejích členů. Subjektem práva je rodinné společenství, jedinec nemá právní subjektivitu. Všechny sociální možnosti jednotlivce závisejí na sociálním statusu rodiny.

Do přibližně 18. až 19. století je rodina označována za tradiční. Domácnosti jsou patrimoniálního typu, vládnu jim muži, kteří mají ve svých rukou vlastnictví domácnosti, manželka a děti se musely podřizovat. Při výběru partnera nehrálo roli zalíbení či zamilovanost. V tomto období byl výběr manželského partnera v rukou rodičů. Výběr partnera závisel zejména na jeho společenském postavení a výši majetku.

„Ve středověku, pokud bylo uzavřeno manželství, jeho úloha byla spatřována v plození dětí. Curyšský reformátor Heinrich Bullinger ve svém spisu z roku 1540 považuje manželství za spojení muže a ženy, kteří společně bydlí, navzájem si pomáhají, brání mravní nečistotě a plodí a vychovávají děti. Účelem manželství je zabraňovat hříchu, zejména v podobě prostituce. Pozitivnější hodnocení manželství přináší až renesance a reformace.“ (Horský, Seligová, 1997, s. 71)

Určitý problém při studiu rodiny tradiční společnosti představuje skutečnost, že se tehdy pojmu „rodina“ v dnešním slova smyslu (rodiče a jejich potomci, každopádně však osoby příbuzné) neužívalo. Ve starších textech je sice zmiňován latinský termín „familia“, tento však nelze přeložit s dnešním pojmem „rodina“. Latinské „familia“ spíše znamená „dům“, „domácnost“ či „hospodářství“. V dobových pramenech z 16.-18. století je uvedeno, že do jedné rodiny mají být sepsány ty osoby, které žijí pod jednou hlavou domácnosti společně se stravují. Vedle hospodáře, jeho ženy a dětí, popřípadě dalších příbuzných osob, to byly i osoby nepříbuzné. Mezi tyto nepříbuzné osoby patří zejména služebnictvo a učedníci. (Horský, Seligová, 1997, s. 17)

Přirozenou součástí domácnosti na venkově tvořila čeleď, neboť vlastní hospodářova rodina nebyla schopna zastat všechnu práci na statku sama. V měšťanských rodinách pracovalo v domácnosti služebnictvo. Rodný dům mnohdy opouštěly teprve osmileté děti, aby nastoupily do čelední služby či do učení. Čelední služba nebyla doživotní, jednalo se o formu výchovy a zároveň i o práci za mzdu. Založit si rodinu znamenalo nejprve si zabezpečit živobytí.

„Nerovnoprávnost mužů a žen v patriarchálních rodinách se stávala zdrojem napětí, konfliktů, deformovala osobnost obou partnerů. Přísná patriarchální rodina tlumila rozvíjení samostatnosti a kreativity dětí, ty se stávaly závislými na autoritě nebo přecházely do odmítání jakékoliv autority, popřípadě k odporu proti společenským normám obecně. Tradiční velká rodina – s velkým počtem dětí a zejména se společným bydlením několika generací v jednom domě či bytě – nedávala svým členům potřebné soukromí, na druhé straně zvyšovala možnost vyvážení nedostatku ve výchově některého z rodičů jinou, kompenzující osobou, např. babičkou, tetou, strýcem.“ (Čáp, 2001, s. 60)

S rozvojem technologií a nástupem průmyslové revoluce v průběhu 18. a 19. století se začíná objevovat rodina moderní. Se zánikem feudalismu a počínající industrializací se mění rodinné a dědické právo, příbuzenská rodina se rozpadá, kdysi silné domácí společenství ztrácí svoje funkce. V novém, civilním právu je věnována hlavní pozornost jedinci. V tomto období se taktéž začíná objevovat ideál sňatku z lásky. Ustupuje směřování rodinných a zaměstnaneckých vztahů, kdy bylo služebnictvo začleňováno do rodiny, pouto mezi hospodářem a jeho čeládkou se mění na vztah

zaměstnanec – zaměstnavatel. Čelední služba se pro mnohé stává celoživotním povoláním.

Manželská rodina vzniká volbou, která je zúčastněnými vnímána jako svobodná, založená výlučně na vzájemné přitažlivosti. Předpokládá se, že základem vzájemné přitažlivosti je emocionální, nikoli ekonomické uspokojení z ustaveného svazku. Moc patriarchální hlavy domácnosti upadá. Vynořuje se nukleární rodina jako ideální typ – s mužem, který rodinu ekonomicky a sociálně zajišťuje, a ženou, která se stará o domácnost. (Možný, 2006, s.17)

V 50. letech dvacátého století se prosazuje neolokalita – nově zakládaná rodina nově zakládá i samostatnou domácnost v novém domě. Pro dvougenerační, samostatně žijící rodinu začíná být pojem nukleární rodina chápán jako označení standardního způsobu rodinného života vyspělých průmyslových civilizací. Dochází ke vzestupu rozvodovosti a opakovaných manželství, všeobecné zaměstnanosti žen. Vynořují se „singles“¹ jako významná sociální skupina a stav. (Možný, 2006, s. 50)

Současná rodina je charakterizována:

- větší závislostí na státu
- větší nezávislostí na okruhu příbuzných
- větší nezávislostí manželů na rodině

Některé trendy v současné rodině: (Matoušek, 1993, s. 24)

- zakládají se rodiny bez legálního sňatku
- sňatky a rození dětí se odkládají na pozdější dobu
- omezuje se počet dětí v rodině
- narůstá počet bezdětných manželství
- zvyšuje se rozvodovost
- rozvedení neochotně vstupují do nového svazku za účelem mít další děti
- prodlužuje se doba, po kterou žijí děti společně s rodiči

¹ Singles – osoby, které z různých důvodů, ať již dobrovolně či nedobrovolně volí nebo jsou donuceni okolnostmi žít život o samotě, tedy bez partnera

Edward Shorter identifikoval postmoderní rodinu takto:

1. hodnotová diskontinuita mezi rodiči a dětmi, plynoucí z větší hodnotové závislosti dětí na masmédiích nežli na rodičích,
2. nestabilita v párovém životě, jež se odráží ve vzestupu rozvodovosti a ne-sezdaného soužití,
3. systematická demolice „konceptu rodinného hnízda nukleární rodiny v nové liberalizaci žen“. (Možný, 2006, s. 232)

I přes to, že v průběhu staletí prošla rodina vývojem, a to zejména přechodem od patriarchálního typu rodiny k demokratickému, stále se do značné míry udržuje pohled na mužskou a ženskou roli v rodině. Od ženy se očekává, že se postará o děti a domácnost (i když má zaměstnání), od muže se předpokládá ekonomické zajištění a případně vykonávání typicky „mužských“ prací, zejména těch, které jsou fyzicky náročné (např. opravy domu, údržba auta). I když se celkově změnilo postavení žen ve společnosti, jejich příjmy i možnosti uplatnění se vyrovnávají a v některých případech i překračují ty mužské, počet mužů, kteří by dobrovolně místo ženy odešli na rodičovskou dovolenou či si po rozvodu vzali děti do výhradní péče, je v celkovém počtu minimální. Volba rodičovské dovolené ze strany muže je řešením zejména v rodinách, kde matka má podstatně vyšší příjem než otec, tudíž jde o hledisko ekonomické, nikoli o přání samotných rodičů. Možná by takových otců bylo více, většina z nich ale tuto možnost nezvolí, neboť mají za to, že na ně okolí bude pohlížet, že nedokázali obstát ve své roli muže a nechávají se „živit“ ženou.

Rodina se během svého životního běhu musí vyrovnávat s různými událostmi, ať už plánovanými či neplánovanými, řešit problémy, které s sebou život přináší. Jak se dokáže rodina s těmito událostmi a těžkostmi vyrovnat, záleží na tom, jaké zastává názory, jaké ideály a hodnoty uznává a zejména i na tom, jak dokážou její jednotliví členové „držet pohromadě“ a vzájemně si pomoci.

Podobně jako se vyvíjí jedinec, i rodina prochází vývojovými cykly (fázemi). Při posuzování rodiny z vývojového hlediska by se měly zohledňovat následující typy vývojových vlivů (Sobotková, 2001, s. 49)

- normativní vývojové vlivy očekávané, pravidelné (narození dítěte, vstup do školy, nástup do prvního zaměstnání, odchod dospělého dítěte od rodičů,...)
- nenormativní vývojové vlivy, tj. životní události neočekávané, nepředpokládané (narození postiženého dítěte, rozchod či rozvod partnerů, úraz člena rodiny, těhotenství v adolescenci, výhra v loterii, přírodní katastrofy,...)
- širší společensko-kulturní a historické vlivy společné lidem určité generace (změna politického režimu, prudký rozvoj informačních technologií, také vliv etnických prvků, kupř. specifík romské rodiny, vliv ekonomické úrovně rodiny, např. vlivy nezaměstnanosti,...)

Všechny vlivy působí jak na jedince, tak i na rodinu jako celek. Stadia rodinného životního cyklu bývají různě vymezována, ale obecně zahrnují separaci od rodičů a volbu partnera, sňatek, narození dětí, výchovu dětí, odchod dospělých dětí z domova, stárnutí, odchod do důchodu, smrt jednoho z partnerů a vdovství

R. Gerson (1995) rozlišil tři fáze vývoje rodiny: (Sobotková, 2001, s. 78)

1. párování: zahrnuje seznámení a navazování vztahu dvou původně cizích osob, pak obvykle sňatek. Tito dva jedinci začnou tvořit pár, což jim umožňuje vyjasnit jejich různá očekávání a potřeby a ulehčuje posun od vzájemné závislosti k autonomii v páru.

2. rozšíření (expanze): zahrnuje přírůstek nového člena rodiny – dítě. Rodičovská odpovědnost může zapříčinit u některých párů konflikty, hlavně pokud mají slabou sociální oporu. Výzvou pro rodiče je vyvážit potřebu dětí mít stále oporu v rodičích na straně jedné a umožnění rozvoje jejich autonomie na straně druhé.

3. stažení (kontrakce): začíná osamostatněním dětí. Rodinné hranice se potom začnou zmenšovat a znovu sílit kolem původního rodičovského páru. Ten by měl umět úspěšně se vyrovnat se „syndromem opuštěného hnízda“ a znovu objevit hodnotu soužití v páru.

„Na rodinný životní cyklus se máme dívat, chceme-li být v interpretaci rodinných dat přesní, v multigeneračním kontextu. Znamená to, že rodiče v jedné rodině jsou dětmi v jiných rodinách, každá rodina je specifická a je v jiném stadiu jejího životního cyklu. Rodina tedy není izolovaná v čase, zdůrazňujeme časovou dimenzi a kontinuitu.“ (Sobotková, 2001, s. 78)

1.2 Typy rodin

Rodina je primární skupinou, v níž se nejen od narození formuje osobnost dítěte, ale v níž prožíváme všechny fáze svého života. Nejprve se rodíme a vyrůstáme v rodině **orientační** (výchozí), v níž jsme oním objektem výchovy a s níž většina z nás po celý život zůstává v kontaktu mnohdy i proto, aby se postarala o zestárlé rodiče. Později zakládáme rodinu **reprodukční** (zakládanou), ve které sami přebíráme role rodičovské.

„Forma rodiny není ve své podstatě v rodinném dění rozhodujícím činitelem. Forma nás staví jen před odlišné problémy, které musíme řešit, ale nakonec je to proces, odehrávající se mezi členy rodiny, který určuje, jak spolu v rodině vycházíme: jak se vyvíjejí dospělí, každý zvlášť a všichni dohromady, a jak se vyvíjejí děti v tvořivé, zdravé lidské bytosti. Tomu je třeba hlavních prostředků pro dobrou funkci rodiny, a to jsou sebehodnocení, komunikace, pravidla a systém. V tomto smyslu jsou všechny rodiny stejné.“ (Satirová, 2006, s. 173)

Typologie rodin slouží zejména k didaktickým účelům. Každá rodina tvoří unikátní, neopakovatelný systém, který prochází neustálým vývojem spolu s vývojem společnosti. Mezi jednotlivými typy rodin existuje řada nevyhraněných či smíšených typů, takže není možné je zařadit do konkrétního typu rodiny. Rodiny je možné klasifikovat např. podle životního stylu, rozložení moci v rodině, úrovně intimity, jak plní svou funkci aj.

Manželský pár rodičů s alespoň jedním dítětem, kteří žijí ve společné domácnosti tvoří **nukleární rodinu**. Pokud domácnost kromě rodičů a jejich dětí obsahuje ještě alespoň jednu příbuznou osobu (prarodiče, sourozence se svými partnery, strýci, ...) jedná se o **rodinu rozšířenou**. Rodina, v níž jedinec vyrůstá jako dítě, nazýváme **rodinou orientační**, rodinný svazek, který později samo zakládá, označujeme jako **prokreační**.

Úplná (přirozená) rodina vznikne, když muž a žena, kteří počali a zplodili dítě, se o ně starají až do dospělosti. Pokud jeden z rodičů zemře, rodinu opustí nebo se rozvede a celá výchova spočívá na bedrech druhého rodiče, jedná se o **rodinu neúplnou**. **Doplněná (nevlastní) rodina** označuje rodinu vzniklou po druhém či dalším sňatku jednoho z rodičů.

Ve **smíšené rodině** jsou děti vychovávány nevlastními, adoptivními či homosexuálními rodiči či pěstouny. V **institucionální rodině** se skupiny dospělých starají o skupiny dětí jako v ústavách, společenstvích nebo rozšířených rodinách.

U **náhradní rodiny** jde o sociální opatření ve prospěch dítěte, o něž se jeho vlastní rodiče nemohou nebo nechtějí starat, anebo z vážných důvodů není žádoucí, aby se starali. Druhy a podmínky náhradní rodinné péče jsou stanoveny v zákoně o rodině a právní důsledky z tohoto svazku vznikají na podkladě pravomocného rozhodnutí soudu.

Typy náhradních rodin:

- **osvojení (adopce)**: stojí nejbližší přirozené vlastní rodině. Manželé, kteří nemají vlastní děti, přijímají za své dítě jiných rodičů. Právní účinky adopce jsou zcela totožné s rodinou vlastní.

- **pěstounská péče**: je v poměru k vlastní rodině hned za adopcí. Manželé, či jednotlivci přijímají do své péče a výchovy dítě jiných rodičů. Dítě ovšem nemá jejich jméno a právně není jejich vlastním, biologičtí rodiče jsou povinni platit výživné a pokud nejsou zbaveni rodičovské zodpovědnosti, náleží jim i nadále rodičovská práva a povinnosti.

- **SOS dětská vesnička:** zakládá se na mateřském principu. Pěstounkou je tu samotná matka, která bydlí se svěřenými dětmi v samostatném domečku. Skupina těchto domečků tvoří společenství „vesničky“ a je plně začleněna do života obce, ve které vznikla.

Každá z těchto rodinných forem má své zvláštní problémy a možnosti, ale v zásadě budou ve všech působit stejné síly: sebehodnocení, komunikace, pravidla a společenské vazby.

Typy rodin z hlediska funkčnosti:

Funkční rodina: přiměřeně plní všechny funkce. Robin Skynner ve své publikované knize *Family matters* (1995) uvádí následující znaky úspěšně fungujících rodin:

- vyvážení blízkosti a autonomie
- schopnost adaptace, zvládnutí změn a ztrát
- schopnost kooperace
- jasná komunikace
- vysoká úroveň humoru a radosti a v rodině
- věrnost nikoli jako obecný morální princip, ale jako vědomá osobní volba
- afiliativní postoj k druhým, k sociálnímu okolí (Sobotková, 2001, s.70)

Problémová: občas dochází k poruchám v plnění jedné či několika funkcí, které ale nenarušují vážněji život rodiny a zásadně negativně neovlivňují vývoj dítěte. (Kraus, Sýkora, 2009, s. 33)

Dysfunkční: dochází k vážným poruchám, vnitřnímu rozkladu rodiny, zásadně je narušován socializační proces dítěte. (Kraus, Sýkora, 2009, s. 33)

Afunkční: rodina není schopna vůbec zabezpečit základní potřeby a dítě je třeba umístit do náhradní rodinné péče. (Kraus, Sýkora, 2009, s. 33)

1.3 Funkce rodiny

V různých dobách a také v téže době různé rodiny plní své funkce odlišné míře a formě. Uspokojují, nebo také frustrují důležité potřeby svých členů, od biologických potřeb až po potřeby sociálního styku a komunikace, vzájemné pomoci, lásky a jistoty, vytyčování a dosahování cílů, realizování životního smyslu.

Stejně jako se vyvíjí celá společnost a mění se její požadavky kladené na jedince, tak i rodina v průběhu staletí prochází vývojem. Během tohoto vývoje některé funkce rodiny zesílily, některé jsou oslabeny, u některých z funkcí došlo i k zániku (např. funkce výrobní, vzdělávací, ochranná, pojišťovací atd.). Dnes však rozhodujícího významu nabyly dvě funkce:

1. zajistit citové zázemí všem svým členům
2. připravit děti pro život v dané společnosti. (Matějček, 1989, s. 329-330)

K základním funkcím rodiny patří:

biologická a reprodukční funkce:

Nezastupitelnou funkcí je plození nových členů. Tato funkce má význam jak pro společnost jako celek, tak také pro jedince, kteří rodinu tvoří. Tato funkce v posledních letech začíná ztrácet na významu, zejména ve vyspělých zemích. Stále více partnerů plánuje pouze jedináčka, dokonce přibývá párů, kteří vůbec neuvažují o tom, že by si pořídili dítě.

ochranná (zaopatřovací, pečovatelská) funkce:

Spočívá v zajišťování životních potřeb (odívání, výživa, hygiena, aj.) nejen dětí, ale všech členů rodiny. Tato funkce nabývá na významu zejména v posledních letech, kdy rodina více přebírá starost o své členy v případech, kde tuto funkci dříve zastával zčásti stát (např. dřívější propouštění z nemocnic do domácího ošetření).

socializační a výchovná funkce:

Rodina zpravidla zabezpečuje socializaci, základní výchovu, předává normy běžné pro pospolitý život a kulturní dědictví. Rodina je první sociální skupinou, která učí dítě přizpůsobovat se životu, osvojovat si základní návyky a způsoby chování běžné ve společnosti. Hlavní úlohou je též příprava dětí na vstup do praktického života.

ekonomická funkce:

Patřila po staletí k nejvýznamnějším, kdy rodina nebyla jen jednotkou spotřební, ale představovala i samostatnou výrobní jednotku, tedy rodinnou firmu. Poskytuje materiální zabezpečení svým členům. U tradičních společností rodinu zabezpečoval otec, v současnosti se na ekonomickém zajištění rodiny většinou podílejí oba partneři. Narušení této funkce se odráží i v dalších funkcích. Pokud je v rodině nedostatek finančních prostředků, projeví se to i na vztahu mezi partnery, panuje zde větší napětí, děti jsou omezeny při výběru zájmových aktivit aj..

emocionální funkce a tvorba domova:

Patří dnes k nejzásadnějším a její význam stále roste, uspokojování citového a rozumového vývoje jedince, svým působením zabraňuje především dezintegraci osobnosti, jde o uspokojování potřeby sociálního styku a komunikace, lásky, vzájemné pomoci. Žádná jiná instituce nedokáže vytvořit takové citové zázemí, pocit lásky a bezpečí a jistoty jako rodina. Pokud rodina tuto funkci neplní, či ji plní nedostatečně, může u dětí dojít k citové deprivaci.

provádění společenské kontroly nad jednotlivými členy:

Nejčastější kontrola je prováděna hlavně vůči dětem. Kontroluje dodržování společenských norem, vyvážená rodina je předpokladem dobré prevence proti sociálně patologickým odchylkám.

relaxační (rekreační) funkce:

Tato funkce se týká všech členů rodiny. Jedná se o relaxaci, zábavu, rekreaci. Jde o to, jakým způsobem tráví rodina svůj volný čas, jakým zájmovým činnostem se věnují a jakým způsobem tráví dovolené apod.

Plnění těchto základních funkcí rodiny spolu úzce souvisí. V průběhu života rodiny a ve vývoji společnosti se mění.

Tak jako jsou základní potřeby biologické, které musí být plně uspokojeny, aby malé dítě přežilo, jsou i základní potřeby psychické, které musí být od počátku v náležitě míře uspokojovány, má-li se dítě vyvíjet v osobnost psychicky zdravou a zdatnou. Zatím je dobře definováno a výzkumně ověřeno asi pět takovýchto vitálních potřeb:

- potřeba určitého množství, proměnlivosti a kvality vnějších podnětů. Její uspokojení umožňuje naladit organismus na určitou žádoucí úroveň aktivity
- potřeba určité stálosti, řádu, smyslu v podnětech, tj. „smysluplného světa“. Uspokojení této potřeby umožňuje, aby se z podnětů, které by jinak byly chaotické a nezpracovatelné, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie. Jde tedy o základní podmínky pro jakékoliv učení
- potřeba prvotních emocionálních a sociálních vztahů, tj. k osobě matky a k osobám dalších primárních vychovatelů. Její náležité uspokojování přináší dítěti pocit životní jistoty a je podmínkou pro žádoucí vnitřní integraci jeho osobnosti
- potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty, z jejíhož uspokojení vychází zdravé uvědomění vlastního „já“, neboli vlastní identity. To pak je dále podmínkou pro osvojení užitečných společenských rolí a hodnotných cílů životního snažení
- potřeba „otevřené budoucnosti“. Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí a podněcuje a udržuje jeho životní aktivitu. Naděje překonává stagnaci. (Matějček, 1994, s. 196)

„Nezákladnější aktivitou rodiny a nadřazeným cílem je plnění úkolů. Některé z nich jsou základní, určené společensko-historickým vývojem, jiné jsou vázané na vývojovou fázi rodiny a další jsou dané aktuální stresovou situací. Některé úkoly jsou společně všem rodinám, některé jsou jedinečné pro určitou rodinu. Právě prostřednictvím procesu plnění úkolů rodina více či méně úspěšně dosahuje svých cílů jako sociální skupina. Tyto cíle zahrnují toleranci k pokračujícímu vývoji všech členů rodiny, poskytování bezpečí, zajištění dostatečné soudržnosti k udržení rodiny jako jednotky a efektivní fungování rodiny jako součásti širšího sociálního kontextu.“ (Sobotková, 2001, s. 65)

2. Výchova

„Výchova se tradičně chápe jako záměrné a k určitému cíli směřující působení dospělých na děti s použitím určitých výchovných prostředků a metod (např. přesvědčování, odměny a tresty).“ (Čáp, 1996, s. 13) Nejdůležitějším faktorem ve výchově je dítě samo, neboť každý jedinec je individualita a musí se tak k němu přistupovat.

Výchova je tak stará jako lidstvo. Patří k charakteristickým rysům, kterými se člověk odlišuje od světa zvířat. Výchova je původem, povahou i funkcí společenský jev.

V prvobytně pospolné společnosti byla výchova jednotná a zároveň všestranná. Všechna mládež se učila všemu, co bylo potřebné. Existovalo jedno diferencující kritérium, a to, že chlapani se učili vyrábět zbraně a užívat je, dívky se věnovaly spíše domácím pracím. Výchova v antickém Řecku se orientovala na svobodné. Důraz byl kladen na fyzickou zdatnost, zvláště v Athénách se dbalo na harmonii fyzického a duševního rozvoje (hudba, tanec, gramatika, politika...). Cílem bylo vychovat vojáky a občany polis. Řím kladl ještě větší důraz na vojáctví, rolnickou práci, občanskou kázeň a ctnosti zahrnuté pod pojem mužnost, později se zdůrazňují i dovednosti duchovní. Křesťanství povýšilo na nejvyšší výchovný cíl víru v Boha, zbožnost, pokoru, rovnost před Bohem, naději ve spasení a lásku. Cecharovní systém zdůraznil hodnotu řemeslného umění a sebevědomí, rozvinul pocit korporativní příslušnosti. Výchova rytíře byla řízena magickou sedmičkou (v sedmi letech pážetem, ve čtrnácti panošem, v jednadvaceti „zkouška rytířské dospělosti“). Nástup měšťanstva, průmyslové revoluce a politických revolucí přichází s novými výchovnými ideály individualismu, uvědomění si hodnoty člověka, svobody, rovnosti a solidarity. (Havlík, Kořa, 2002, s. 36)

Pro rodinu je typický „interakční“ model výchovy, ten předpokládá vzájemné působení vychovatele a vychovávaného. Dospělý vychovatel vychovává své dítě, ale je také vychováván (či lépe řečeno výchovně ovlivňován) svým vychovávaným dítětem.

„Ze společenského hlediska je výchova nástrojem k zachování společnosti i její kultury po celé generace, neboť mladé lidi připodobňuje řádu společnosti: ve všeobecném vědění, ve schopnostech, v hodnotových postojích a v přesvědčeních založených na víře, které se od každého očekávají, stejně jako ve zvláštních znalostech a schopnostech, na nichž při spolupráci založené na dělbě práce závisí uchování celku.“ (Brezinka, 1996, s. 17)

Hlavní odpovědnost za výchovu dětí spočívá na jejich rodičích. K výchově svých dětí jsou zavázáni zákonem. To jim zajišťuje právo a povinnost určit výchovné cíle. Vedle rodičů má ze zákona pověření k výchově i stát, které se naplňuje hlavně prostřednictvím škol. Rodičovské právo na výchovu zahrnuje celkovou výchovu dítěte, výchovné právo státu obsahuje jen dílčí oblasti výchovy.

2.1 Pojetí výchovy

Výchova je činnost, prostřednictvím které chceme dospět ke zlepšení či zdokonalení osobnosti vychovávaného. Smysl každé výchovy spočívá v tom, že se vychovávanému umožní zařadit do společnosti a vést samostatný a sociálně odpovědný život.

„Dnes víme, že výchovné postoje k dítěti se tvoří ve složitém vývojovém procesu, souvisejícím s celým vývojem osobnosti vychovatele. V jejich utváření spolupůsobí vlastní zkušenosti z dětství, vztah k vlastním rodičům a ostatním vychovatelům, dosavadní citový a psychosociální vývoj, inteligence a vzdělání, osobní systém hodnot a ideálů, ale i všechny konflikty, napětí, úzkosti, jimiž ve svém vztahu k dítěti vychovatel prochází.“ (Matějček, 1992, s. 60)

Běžně se výchova chápe jako záměrné působení vychovatele na vychovávaného. Jedná se o působení, které vychovatel směřuje k určitému výchovnému cíli –

tímto cílem je určitá představa o tom, jaké vlastnosti, schopnosti, názory, zájmy, postoje, přesvědčení aj. má vychovávaný výchovou získat. Výchovné cíle a jejich pořadí je třeba stanovit dříve, než se s výchovou začne. Měly by přitom vycházet zejména z hodnotových postojů a přesvědčení vychovatele, které jsou spoluurčovány normami společnosti a kulturou, v níž žije. Rodiče si často již během těhotenství činí představy o tom, jaké povahové vlastnosti bude mít jejich dítě a jakým zájmům se bude věnovat. Na podkladě těchto představ si vychovatelé vytváří i obraz o tom, jakým způsobem bude probíhat výchova, aby bylo těchto vlastností dosaženo. Je nutné si stanovit cíle reálné s ohledem na fyzické a psychické vlastnosti člověka. Např. není vhodné, abychom dítě nutili učit se hrát na hudební nástroj, když u něj není rozvinutý hudební sluch. V mnohých případech se tak stává, že je třeba v průběhu vývoje vychovávaného výchovné cíle změnit, neboť jedinec k představovaným výchovným cílům nemá předpoklady. Pokud vychovatel nerespektuje individuální vlastnosti vychovávaného jedince, může u dítěte dojít k rozvoji psychických potíží či k poruchám chování. Výchovných cílů se vychovatel snaží dosáhnout výchovným působením, založeným na vlastních zkušenostech, tradici, popřípadě i na podkladě poznatků vědy.

Které vlastnosti je třeba u jedince rozvíjet, závisí zčásti na povaze jedince, zčásti na kultuře společnosti, jíž je součástí. Čím je kultura bohatší a komplikovanější, tím mnohostrannější jsou požadavky na lidi, kteří v ní žijí. Aby jim jedinec mohl vyhovět, musí se učit rozličným schopnostem a znalostem. Výchovným cílem se mohou stát ty znalosti a schopnosti, které pokládáme za nutné či žádoucí u jedince rozvinout. Obecné a skupinově specifické ideály osobnosti jsou lidem předem dány řádem (či institucemi) života skupiny, k níž patří. Proto si vychovatelé v normálním případě nepotřebují své výchovné cíle sami vymýšlet, ale mohou je převzít z kulturní tradice. (Brezinka, 1996, s. 15)

Pojetí výchovy se mění dle toho, zda se na vychovávaného hledí jen jako na objekt výchovy, či se v procesu výchovy stává i subjektem vlastního formování.

Na vychovávaného jako objekt je vymezení např. u René Hubarta, který definuje výchovu jako „souhrn činností a vlivů vykonávaných úmyslně lidskou bytostí na jinou lidskou bytost, v zásadě dospělých na mladého člověka, a orientovaných k cíli, který spočívá ve formování v mladé bytosti dispozic všeho druhu, odpovídajících cílům,

pro něž je určena, když dospěje.“ (Pelikán, 1995, s. 34). Nevýhodou tohoto pojetí je, že není brán zřetel na osobnost vychovávaného, vychovatel direktivně řídí výchovu jedince, ten nemá možnost vyjádřit svůj názor. Není zde také vyjádřena možnost působení vychovávaného na vychovatele.

Naopak na vychovávaného jako subjekt výchovy nahlíží např. J. J. Rousseau, který za nejlepší způsob výchovy považuje nevměšování do vývoje dítěte a poskytnutí maximální svobody i za cenu omylů a chyb, z nichž se dítě samo učí. Správnou představu o tom, jak se má chovat a jak jednat, dítě získává poučení z přirozených následků svých činů. Tak získává i mravní zkušenost. (Pelikán, 1995, s. 35). V tomto pojetí je dána jedinci velká samostatnost, vychovatel má spíše postavení pozorovatele než toho, kdo má vést výchovu. Tím, že vychovávanému poskytneme velkou svobodu v rozhodování a jednání, vkládáme do něj i velkou míru zodpovědnosti, Dítě je tak již v počátcích svého žití stavěno do role dospělého jedince, nemůže si v plné míře užít tzv. „bezstarostnosti dětství“.

Obě tato pojetí, tak jak jsou definována, jsou krajními možnostmi výchovy. Při výchově není vhodné volit pouze jeden z těchto pohledů na výchovu. Jako ideální se jeví kombinace obou těchto pojetí s ohledem na osobnost vychovatele a vychovávaného, zejména jeho věk, možnosti a schopnosti v konkrétních výchovných situacích.

Rodiče také vkládají do výchovy nejen své aktuální postoje, ale vybírají ze své zkušenosti ty, které se k výchově vztahují, tzn. že někdy přejímají model své vlastní výchovy, jindy se snaží naopak od něj distancovat atd.. Při výchově musí rodiče počítat se značnou mírou pokusů a omylů. Většina rodičů chce ze svého dítěte vychovat poctivého, slušného, laskavého, ctižádostivého člověka, který bude dobře vycházet s ostatními lidmi. Většina rodičů si přeje, aby jejich děti měly život alespoň stejně dobrý nebo lepší než oni.

Při výchově dochází k interakci mezi vychovatelem a vychovávaným. Výchovné působení rozděluje J. Pelikán na: (Pelikán, 1995, s. 70-71)

1. přímé: spočívá v přímém vlivu vychovatele na osobnost vychovávaného v celé výchovné situaci. Vychovatel staví před vychovávaného požadavek, vymezuje

cíl jejich činnost, ovlivňuje i rozhodovací proces a řídí činnost samotnou. Tato varianta výchovného působení je účinná zejména u mladších dětí.

2. nepřímé: organizují se spíše podmínky žádoucího formování člověka než přímo vychovávaný člověk. Přitom vychovávaný člověk je jedním z činitelů rozvoje těchto podmínek. K výchovným cílům se využívají zejména životní situace. Vychovatel nepůsobí přímo na celou osobnost vychovávaného, ale ovlivňuje situaci zevně. Smyslem je, aby vychovávaný reagoval ve vnitřním souladu se svými potřebami, zájmy a aspirační úrovní, ale současně v intencích záměru vychovatele.

Dítě zcela přirozeně, bez vnucování, přijímá modely chování těch lidí, kteří jsou s ním nejčastěji a kteří jsou mu zejména v emoční oblasti nejbližší. Je tedy velmi důležité, jak se jeho nejbližší vychovatelé chovají, jak mluví, i to, jaké mají vztahy s ostatními lidmi.

2.2 Podmínky výchovy

Výchova jedince je ovlivňována několika faktory, a to jak vnějšími, tak i vnitřními. Výchovný proces je tedy uskutečňován ve vzájemném působení několika podmínek, z nichž některé jsou ovlivnitelné více, některé méně či vůbec.

Jedinec žije v nějakém prostředí, které na něj výchovně působí. Jedná se o prostředí rodiny, školy, nejbližší okolí, ale i společnosti jako celku. Dítě však není jen pasivním subjektem, je aktivním činitelem, neboť si na základě dosavadních zkušeností a postojů volí z informací, některé podněty přijímá, jiné odmítá. Tímto svým jednáním zpětně působí na okolí, ve kterém žije.

„Osobnostní profil každého jedince v kterémkoliv okamžiku jeho života je složitou výslednicí vlivů dědičnosti, prostředí i výchovy a podíl těchto faktorů můžeme často jen velmi obtížně identifikovat. Jejich vlivy se vzájemně pronikají, integrují a paralyzují a dávají tak vznik historicky neopakovatelným rysům osobnosti, promítajícím

se do její sféry intelektuální, citové i volní a projevujícím se v jejím přístupu ke skutečnosti, v jejích potřebách a zájmech i v jejím sociálním chování.“ (Jůva, 1994, s. 27)

Vnější podmínky se označují jako sociální. Náleží k nim kultura, politika, ekonomické podmínky, prostředí a historie společnosti, jíž je rodina součástí. Dalšími významnými články vnějších podmínek výchovy jsou vrstevníci a škola. Nejvýrazněji je osobnost jedince ovlivňována rodinou, a to zejména v prvních letech života. Vliv vrstevníků a školy se dostavuje až později, což souvisí zejména s psychickým vývojem osobnosti člověka. V posledních desetiletích je třeba klást velký důraz na stále stoupající podíl masových komunikačních prostředků při výchově. Ovlivňování jsou jimi jak vychovávaní, tak samotní vychovatelé.

„Individuální vývoj každého jedince je určován jednak širším sociokulturním prostředím, kam spadá jak makroklima (stav společnosti, v níž žije), tak mezoklima (příslušnost k určité společenské vrstvě, národnosti, instituci), jednak nejužším společenským prostředím (mikroklimatem), kam patří především rodina, nejbližší přátelé, později partneři, ale i bezprostřední klima třídy, pracovního kolektivu, zájmového kolektivu apod. Často bývá rozhodujícím právě mikroklima, jehož prostřednictvím nezdědka působí i vlivy mezoklimatu a makroklimatu.“ (Pelikán, 1995, s. 32)

Vnější podmínky výchovy jsou rozsáhlým systémem vzájemně působících prvků na vyvíjející se osobnost. Vzájemně se kombinují, podporují nebo oslabují, kompenzují nebo ruší. J. Čáp definuje funkce vnějších podmínek ve vývoji jedince následovně:

1. vytváří podmínky, předpoklady, příležitosti, nebo naopak překážky k realizaci činnosti a učení,
2. motivují, stimulují k určitým cílům, činnostem, způsobu života, hodnotám, konkretizacím smyslu a naopak odrazují od jiných,
3. ovlivňují komunikaci a vztahy k druhým lidem a skupinám,
4. ovlivňují komplexní vnitřní podmínky jedincova života a vývoje, jeho zdravotního a psychického stavu, jeho sebehodnocení, odolnosti,
5. kladou nebo také nekladou požadavky, vyvolávají náročné životní situace
6. podporují nebo ztěžují jedincovu sebedeterminaci (Čáp, 1996, s. 55-56)

Vnitřní podmínky výchovy se označují jako biologické a zahrnují osobnost vychovávaného jedince. Jde jak o podmínky somatické, tak i psychické. Řadíme sem dědičnost, vlivy během těhotenství, porodu i poporodní, ale i psychické jevy, celkový stav a výkonnost organismu, únavu, zdraví či nemoc.

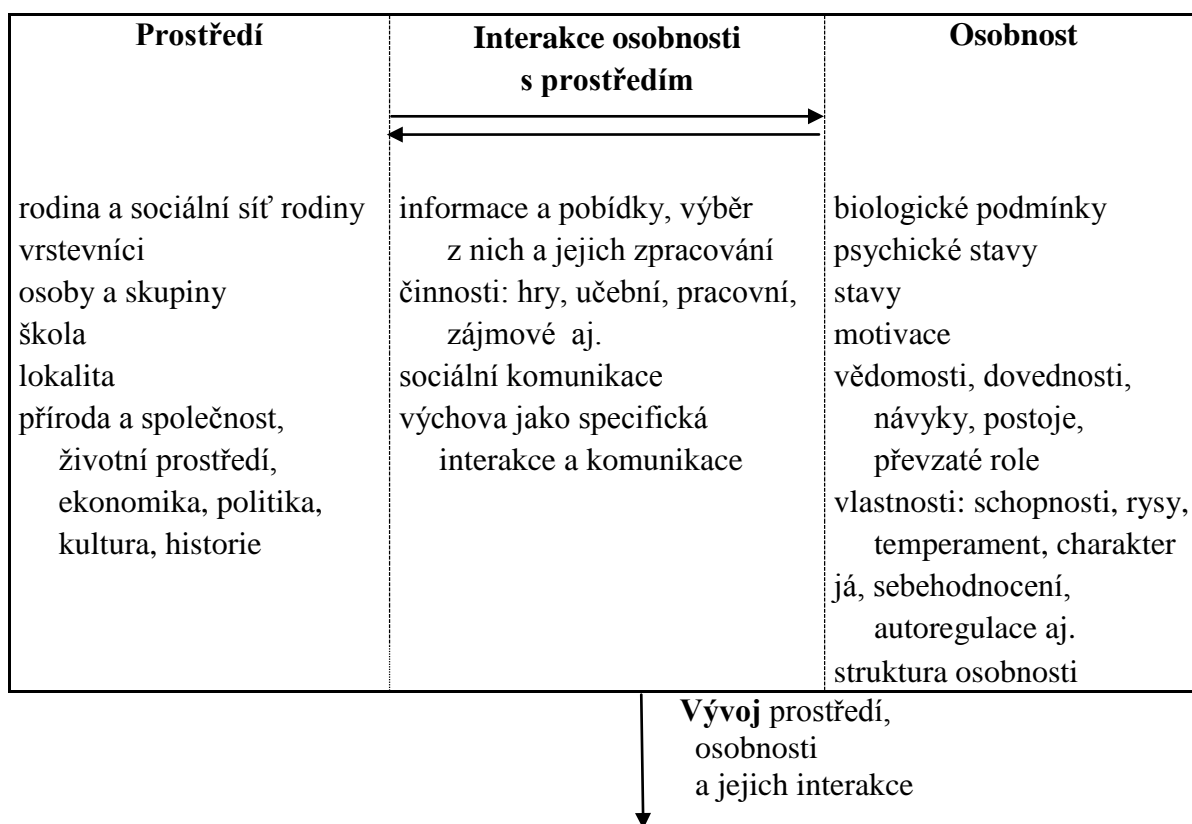
Vnější podmínky nikdy nepůsobí samy, bez účasti vnitřních podmínek. Jedinec se svými vlastnostmi působí, že stejné vlivy zvenčí mají více nebo méně u každého odlišné účinky. Působení většího počtu podmínek vnějších a vnitřních, a to v rozmanitých kombinacích a interakcích, vede k vysoce individualizovanému vývoji jednotlivých dětí a mladistvých. (Čáp, 1996, s. 129) Téměř každý rodič, který má ve své péči dvě či více dětí, vám poví, že i když každé z dětí bylo vychovááno stejným způsobem, každé z nich je svou povahou jiné.

Řada výzkumů nasvědčuje tomu, že ve vývoji jedince působí jeho biologická výbava v závislosti na tom, jak na ni reagují druzí lidé, jak ji posuzuje sociální prostředí. Tato interakce podmínek značně ovlivňuje sebehodnocení vychovávaného, jeho prožívání, chování, způsob života, životní postoje i vztahy k druhým lidem.

„Rodiče působí na děti svým modelem chování, vzděláním, sociokulturní charakteristikou rodiny, stylem výchovy atd., obecně vytvářením podmínek prostředí, zároveň však také svými geny.“ (Čáp, 2001, s. 187)

K objasnění působení vnitřních a vnějších podmínek na výchovný proces jedince je možno použít schéma dle J. Čápa (obr. 1), z něhož je zřejmé, že výchova je výsledkem vzájemné interakce osobnosti a prostředí.

Obrázek 1 „Schéma interakcí ve vývoji osobnosti“ podle J. Čápa (Čáp, 2001, s. 184)

2.3 Nástroje výchovy

S některými výchovnými metodami se setkáváme již v nejranějších fázích lidského vývoje. Jde především o zkušenosti, které se přenášejí z generace na generaci cestou příkladu a nápodoby. Velkou úlohu v primitivní společnosti hrálo slovní poučení. První stopy některých dosud užívaných nástrojů rodinné výchovy najdeme již v prvobytně pospolné společnosti, jde zejména o základní výchovné prostředky, jimiž jsou odměny a tresty.

Odměna je takové působení (rodičů, učitelů, vychovatelů, ale také sociální skupiny) spojené s určitým chováním či jednáním vychovávaného, které

1. vyjadřuje kladné společenské hodnocení tohoto chování nebo jednání
2. přináší vychovávanému uspokojení některých jeho potřeb jako libost, radost (Čáp, 2001, s. 253)

Odměny členíme na psychické (např. pochvala, úsměv), materiální (např. dárek, peníze) a umožnění činnosti nebo zážitků, po kterých dítě silně touží (např. určitý výlet, návštěva sportovního utkání, zajímavá společná činnost s dospělým, který má většinou nedostatek času apod.).

I když se působení odměn jeví ve výchově jako méně problematické, i zde je důležité, aby zejména u materiálních odměn nedocházelo k přehánění. Jistě není zcela vhodné, aby bylo dítě odměňováno za každou službu, o kterou je rodiči požádáno a ono ji vykoná. Dítě pak přestává vykonávat činnosti proto, aby potěšilo své blízké, ale proto, aby se mu dostalo materiální kompenzace (např. peníze, sladkosti aj.). Velmi důležitým nástrojem výchovy je odměna psychická – citová, nikoli materiální. Jde o to, že dítě za jeho výkon pochválíme, povzbuzujeme jej, aby jej opakovalo, máme radost, že se mu něco povedlo. Největší radost dítěti působí, pokud udělá radost těm, kteří jej mají rádi.

Stejně jako odměny, tak i tresty dělíme na fyzické (např. pohlavek), tak psychické (tj. projevy negativních emocí, záporného emočního vztahu - dospělý se zlobí, vyhrožuje, nemluví s dítětem apod.). K potrestání patří i zákaz oblíbené činnosti (např. jít ven za kamarády, sledovat televizní pořad aj.) nebo donucení k neoblíbené činnosti (např. úklidové práce).

Trest špatné chování zastavuje, má trojí význam:

1. má napravit škodu, která nějakým špatným chováním vznikla.
2. má působit, aby se podobné jednání neopakovalo
3. trest má současně z viníka sejmout pocit viny

Dítě by se mělo za prohřešek trestat jen jednou. Jestliže za každou chybou dítěte přijde trest bez vysvětlení, že takové jednání je nežádoucí, dítě se správnému chování

nenaučí. Bude se jen bát toho, kdo je trestá, a bude mít sto chutí ho podvádět a trestům uniknout. Je také důležité umět dítěti odpustit a podporovat jej v nápravě nevhodného chování.

Provedenými výzkumy bylo prokázáno, že výchova založená spíše na odměnách má lepší výsledky než výchova užívající převážně trestů. Odměny podporují učení, včetně učení sociálního, které má klíčový význam ve výchově. To stejné ale nelze říci o trestech. Stejný trest např. vede u jednoho dítěte k žádoucí nápravě, u druhého k poslušnosti jen navenek při skrytém nesouhlasu. Trest má tedy různé účinky, někdy vede k pravému opaku toho, čeho měl dosáhnout. (Čáp, 2001, s. 253)

Při výchově často dochází ke kumulaci několika odměn či trestů za jeden výkon. Např. za pěkné vysvědčení pozveme dítě do cukrárny a zároveň jej odměníme svým úsměvem a pochvalou.

Neméně důležitými elementy ve výchově dítěte jsou slovní pochvala a pokárání. Pochvale a pokárání rozumí dítě už před koncem prvního roku. Pochvala motivuje, povzbuzuje. Aby pochvala měla nějaký účinek, musí přicházet od někoho, ke komu má dítě už určitý citový vztah nebo koho aspoň neutrálně přijímá. A stejně tak je tomu s jakýmkoliv trestem. I zde záleží na tom, kdo jej dítěti ukládá, neboť v každém takovémto trestu je dáváno dítěti na vědomí, že onen citový vztah důvěry, lásky a bezpečí mezi ním a „jeho“ dospělým člověkem byl nějak narušen či oslaben tím, co udělalo nebo jen chtělo udělat. Dítě prožívá pocit viny. A teprve tento pocit viny na straně dítěte – nikoli tedy náš trest, je předpokladem k tomu, aby se dítě „napravilo“, aby si pamatovalo, co nemá dělat, či aby se vzdalo toho špatného chování ve prospěch toho druhého (Matějček, 2007, s. 32)

Jako nejvhodnější forma potrestání se jeví metoda přirozených následků. Jedná se o takový postup, kdy dítě odčiní škodu, kterou svým chováním způsobilo. Míra odčinění by měla odpovídat věku dítěte, jeho fyzickým předpokladům, dovednostem a znalostem. Např. dítě rozlije pití, tak jej klidným hlasem vyzveme, ať způsobený nepořádek uklidí a dohlédneme na to, aby tak učinil.

K výchovným prostředkům patří i kladení požadavků a kontrola jejich plnění. Výchovné požadavky v příznivém případě stimulují dítě k příznivému způsobu života a vývoji, rozvinutí osobnosti, zvládnání životních požadavků a cílů. Při nedostatku požadavků se osobnost nevyvíjí, nebo se vyvíjí jen v malé míře. Příznivý vývoj osobnosti probíhá při požadavcích středních, které mírně překračují přítomné předpoklady jedince a postupně se zvyšují. Krajně vysoké požadavky působí nepříznivě na člověka, jeho psychosomatický stav a vývoj. Z toho vyplývá, že by požadavky na výkon dítěte a na jeho chování měly přihlížet k jeho přítomným možnostem, k jeho věku, dosaženému stupni rozvoje, k individuálním rozdílům mezi dětmi. (Čáp, 2001, s. 250)

Požadavky nestačí jen stanovit, důležitá je též i kontrola jejich plnění. Pokud se kontrola neprovádí, dítě přestává brát požadavky vážně, neřídí se jimi, mnohdy je i přestane plnit, neboť ví, že jej bez kontroly plnění nečeká žádná sankce. Výchova bez kontroly plnění požadavků se dá přirovnat výchově se slabým řízením.

Často se při výchově stává, že nepřemýšlíme nad tím, zda jsme zvolili vhodný výchovný prostředek. Ve výchově mnohdy jednáme spontánně. Záleží vždy na konkrétní situaci, v jakém psychickém rozpoložení se nacházíme a i na osobnosti dítěte. Například, když máme dobrou náladu, tak dítěti jen tak pro radost koupíme nějakou drobnost. Jindy zase, když jsme třeba ve spěchu a dítě nám tropí schválnosti, tak nám tzv. „ujedou nervy“ a může se stát, že dítěti „ušetříme“ pohlevek, případně na jeho hlavu „sneseme lavinu“ výčitek, přitom bychom tak v klidové situaci nejednali.

3. Výchovné styly v rodině

Rodič při výchově svých dětí zaujímá určitý výchovný postoj. Tento postoj souvisí s jeho celkovou osobností, vlastními zkušenostmi z dětství, vztahem k vlastním rodičům, ale i s rodinným klima. Způsob výchovy znamená celkové výchovné působení a také reagování na ně. Někteří autoři dokonce mluví o výchovném vlivu dítěte na rodiče a dokládají ho změnami v projevech i vlastnostech rodičů, které jsou zjevně důsledkem příchodu dítěte do rodiny.

Postoje vychovatelů se dají rozdělit do několika skupin, základní členění se určuje na to, které výchovné postoje jsou vůči citům dítěte kladné a které jsou záporné. Mezi základní typy výchovných stylů uplatňovaných při výchově řadíme autokratický, demokratický a liberální styl výchovy, jejichž autorem je K. Lewin. (Čáp, 2001, s. 306)

Autokratický (autoritativní, dominantní) styl výchovy:

Vychovatel hodně rozkazuje, hrozí a trestá, málo respektuje přání a potřeby vychovávaného, nemá pro něj moc porozumění, vychovávanému se poskytuje málo prostoru k samostatnosti a vlastní iniciativě. Vyskytuje se zejména u výchovy dětí „nechtěných“, ale taktéž i jako cílevědomý výchovný záměr.

Demokratický (sociálně integrativní) styl výchovy:

Vychovatel udílí vychovávanému méně příkazů a podporuje jeho iniciativu, působí spíše příkladem než hojnými tresty a zákazy. Vychovatel přistupuje k vychovávanému jako k rovnocennému partnerovi, je přístupný mu naslouchat, tolerovat jeho nedostatky, důvěřuje mu. Klade přiměřené požadavky a kontroluje jejich plnění laskavou formou. Vychovávanému je taktéž umožněno s přihlédnutím k rozumovému vývoji zasahovat do rozhodování.

Liberální styl výchovy:

Vychovatel řídí vychovávaného málo nebo vůbec. Požadavky jsou kladeny minimálně. Pokud vysloví požadavek, nekontroluje a nepožaduje jeho důsledné plnění. Dítěti je vyhověno v jeho požadavcích.

Lewinova typologie je snadno pochopitelná, ale velice zjednodušená. Je určena jen podle stupně kontroly vychovatele, ale není v ní zohledněn citový vztah vychovatele k dítěti.

Výchovné styly lze též rozčlenit na dvě velké skupiny, a to na **výchovné styly vhodné** a **výchovné styly nevhodné**. Existuje nemálo rodičů, kteří nevhodný styl ve výchově volí. Někteří rodiče např. nutí teprve pětileté dítě k návštěvě několika kroužků, požadují po něm samostatnost při zvládnání různých činností, aniž by se zamýšleli nad tím, zda je již schopné takový nápor zvládnout. Jiní rodiče si zase nechtějí připustit, že dítě se postupně vyvíjí a roste, potřebuje se stále učit novým dovednostem a zdokonalovat se. Nechtějí se vzdát myšlenky, že jednoho dne se jejich dítě osamostatní a bude chtít žít po svém, neustále jej „obskakují“ a brzdí jej v jeho rozvoji, aby na nich zůstalo stále závislé.

J. Pelikán ve své knize píše o 3 základních typech nevhodné výchovy u dětí, jak je shrnuli psychoterapeuti Garbuzov, Zacharov a Isajev: (Pelikán, 1995, s. 182-183)

Výchova typu „nepřijetí“:

Vyskytuje se v řadě variant. Jedná se např. o neakceptaci pohlaví dítěte, nebo dítě neplánované. Důsledkem této nechtěnosti je zejména tvrdá, tyranská výchova, která se neohlíží na potřeby dítěte a jeho individualitu.

Výchova hypersocializující (protektivní):

Vyskytuje se často v rodinách s jedním dítětem, často fyzicky slabým, nebo v rodinách, kdy se dítě narodí již starším rodičům v době, kdy již rezignovali na potomka. Typická je úzkostlivost, obava o dítě, přehnaná péče o ně. V těchto případech je tendence projekce rodičovských aspirací (často i vlastních nenaplněných snů) do dítěte. Rodiče své dítě příliš ochraňují, odstraňují mu z cesty veškeré překážky a obtíže. Na druhé straně se snaží dítěti poskytnout mnohostranné vzdělání.

Egocentrická výchova:

Je některými rysy blízká hypersocializujícímu typu výchovy, ale motivace zde bývá u rodičů obvykle jiná. U tohoto typu výchovy se dítě stává centrem pozornosti celé rodiny. Rodiče se pro takové dítě obětují a postupně se stávají jeho troky. Dítě

je vedeno tak, aby se vyhnulo všem konfliktům, nemusí se přizpůsobovat ostatním, naopak se předpokládá, že ostatní se přizpůsobí jemu.

Řezáč klasifikuje nevhodné typy přístupů k dítěti následovně: (Řezáč, 1998, s. 200-203)

Nejednotný přístup:

Tento styl působení na dítě je ze sociálně-psychologického hlediska charakteristický tím, že dětská role je utvářena dvojím očekáváním. Už z této stručné charakteristiky je jasné, že dítěti je prakticky znemožněno utváření stabilního „Já“.

Proklamativní přístup:

Jde tak trochu o nejednotnou výchovu. I zde jde o „dvojí očekávání“ ve vztahu k dětské roli, avšak nejde o odlišný postup rodičů, ale o rozpor mezi „úmysly“ a „realitou“. Cíle a (většinou šlechetné) záměry rodičů jsou prezentovány, „vyhlašovány“, normy a příslušné hodnoty jsou často připomínány, ale nenachází svoje uplatnění v postupech rodičů, v jejich chování i vztazích k dítěti.

Povolný přístup:

Jde o styl přístupu, který sice deklaruje (třeba i správné) normy, ale většinou ustoupí při jejich prosazování. Někdy proto, že to navozují specifické podmínky (např. dlouhodobě zdravotně handicapované dítě), někdy pro specifika rodičů (nedůslednost jako osobnostní rys). Jde o styl vedení a klima rodiny, kde převažuje rodičovské očekávání, které je pro dítě nejednoznačné, neurčité, kolísající.

Nedůsledný přístup:

Zatímco povolný přístup je příznačný celkovou „měkkostí norem“, požadavků atp., nedůsledná výchova bývá často velmi nátlaková, velmi náročná v požadavcích, avšak nedotahovaná v naplňování cílů.

Potlačující přístup:

Hostilní forma potlačující výchovy známá u tzv. nechtěných dětí (používá se pro ni označení „zavrhující výchova“) je příznačná vědomým, nebo i ne zcela uvědomovaným nevraživým postojem k dítěti třeba proto, že připomíná jednomu nebo oběma rodičům nějaký životní nezdár, hluboké zklamání, otřes či jinou

životní nepříjemnost (nechtěné děti, děti neprovdaných matek apod.). Nebo když pro své tělesné či duševní nedostatky nesplňuje očekávání a rigidně pojaté ideály rodičů. Dítě je pak nadměrně trestáno, omezováno, utlačováno a zaháněno o postoje vzdoru a protestu, nebo do pasivity a rezignace.

Z jiné motivace vychází potlačující přístup u rodičů s nedostatečnou sebedůvěrou, úzkostným sebeprožíváním. Projevy a chování dítěte jsou pak podrobovány neustálé hyperkritice, „srážení“ jeho aktivity a spontaneity z obavy rodičů, aby na sebe „příliš neupozorňovalo“, aby se nestávalo předmětem zájmu ve skupině atp. Rodiče zde v postatě brání projevům dítěte, jichž se sami u sebe obávají.

Někdy i dobře míněná výchova ke skromnosti projevu může přerůst ve výchovu potlačující.

Podplácející přístup:

Adekvátní chování a projevy dítěte jsou neadekvátně (míněno nadměrně pozitivně) sankcionizovány. Dítě je neustále odměňováno za běžné úkony i za aktivitu, která je sama o sobě dítěti prospěšná a která je vlastně „samoodměňující“.

Přístup rozmazlující:

Bývá důsledkem neadekvátní citové závislosti rodičů. Jde o obrácený vztah závislosti. Svoji roli zde pochopitelně sehrávají osobnostní specifika rodičů. Tento typ rodičů si vlastně vědomě nebo podvědomě přeje, aby dítě zůstalo roztomilé a plastické (a hlavně závislé), což mj. znamená fixaci dítěte v dětské roli. Z obavy, aby se jim dítě neodcizilo a nezkazilo, mu brání v osamostatňování. Ve snaze udržet takto definovaný vztah se postupně ochotně podřizují přáním a náladám dítěte.

Protekční přístup:

Tento styl výchovy vychází v podstatě ze dvou proměnných. Rivalitních interakcí a neadekvátního motivu výchovy. Je to výchova, kterou bychom mohli nazvat jako „socializace na úkor někoho jiného“. Dítěti se dostává jakoby více zájmu, více podpory než jinému dítěti. Uvnitř rodiny je to sourozenec, vně rodiny „spolužák či spolužáci“. Často bývá dítě, aniž si to rodiče uvědomují, ve skutečnosti spíše prostředkem jejich soupeření či „boje“ s někým jiným, ale i paradoxně s nimi samými. Obvykle preferuje tento styl výchovy spíše cíle než způsoby jejich dosahování.

Skleníkový přístup:

Poněkud poetický název této výchovné techniky neznamena totéž (resp. pouze totéž) co výchova rozmazlující. Je to takový typ působení na dítě, které utváří dítě pouze ve vztahu k normám (konkrétní) rodiny. Jinak řečeno, dítě se stává kolečkem, které perfektně funguje v dané rodině, ale selhává mimo tuto rodinu. Název to vystihuje přesně: květinka je vypěstována v podmínkách skleníku, a tam se jí také daří. Mimo skleník chřadne, přežívá, ale neplodí.

Moralizující přístup:

Pro tento typ působení je příznačná dominance norem, a tedy i sankcí. Život je chápán jako naplňování řádu, pravidel.

Puntičkářský přístup:

Je příznačným akcentem na detaily interakčních situací. Rodiče se soustřeďují na neustále sledování každé drobnosti v projevech a aktivitách dítěte. Přílišný dohled a neustálé rady (někdy i výčitky) inaktivizují a neurotizují dítě. Za detailizováním se dosti často skrývá bezradnost v koncepci životní dráhy samotných rodičů.

Přístup zanedbávající (nedostatečný, deprivující):

Jde spíše o charakteristiku sociálního prostředí rodiny, které je příznačné nedostatečným podněcováním, stimulováním života dítěte. Stručně řečeno, jde o dítě v deprivující situaci. Jak uvádí odborníci, kteří se obdobnými výchovnými styly zabývají, nízká civilizační a hmotná úroveň rodiny nemusí ovšem automaticky znamenat výchovné zanedbávání dítěte či jeho emocionální deprivaci. Stupeň zanedbání mívá rozsah od lehkého a výběrového (tj. jen v některých vývojových potřebách dítěte), až po velmi hrubé a celkové. Školní prospěch zanedbaných dětí bývá celkově rovnoměrně snížen, takže může budít klamný dojem, jako by šlo o následky sníženého nadání.

Přístup úzkostný:

Tento styl většinou pramení z neurotické osobnosti rodiče, nebo může mít i příčiny jiné (může jít např. o subjektivně vnímané) nebo i objektivní ohrožení rodiny či dítěte). Vždy je to však přístup příznačný úzkostným prožíváním interakce s dítětem,

neadekvátním strachem, aby si neublížilo, přílišným ochraňováním, bráněním v činnostech dítěte, které se jim zdají být nebezpečné, zbavováním dětí jejich vlastní iniciativy a neurotizací neustálým omezováním. Dítě je vlastně ve stavu permanentní frustrace či subfrustrace základní psychické potřeby aktivity, volnosti, poznání a stimulace získávané vlastní iniciativou. Podle temperamentu a ostatních životních okolností snaží se pak tuto situaci překonat, nebo z ní uniknout.

Přístup autoritářský:

Je projevem špatně chápané autority. Autorita je chápána jako automatická převaha daná faktem rodičovství. Na rozdíl od autoritativní výchovy, která bývá vymezována jako „kombinace rodičovské odpovědnosti a náročnosti a charakterizována vysokým stupněm vřelosti akceptování, vysokou úrovní psychické autonomie a demokracie a pevným vedením dítěte“ je autoritářský přístup příznačný nátlakem, restrikcí, odmítáním dítěte atp.

Přístup perfekcionistačský:

Neadekvátní až extrémní úsilí rodičů o dokonalost dítěte. Často jde o přenos vlastních neuspokojených potřeb a nedosažených cílů rodičů. Dítě se tak stává prostředkem kompenzace jejich vlastní frustrace. Akcent na vlastní (ne zcela uvědomované) motivy vede k nedostatečnému ohledu na dítě. Opomíjí se jeho skutečné předpoklady, přání a seberealizační tendence. Výsledkem obvykle bývá přetěžování dítěte v důsledku nadměrné stimulace, jež většinou vede dítě k různým obranným postojům, které zase rodiče chápou jako neodůvodněné a začarovaný kruh pokračuje.

Láska k dítěti, která dává dětem pocit bezpečí, by neměla přerůst v přehnanou péči a starostlivost, v nadměrnou ochranu a závislost na rodičích. Přiměřená náročnost je předpokladem k vysokým reálným očekáváním a aspiracím. Náročně láskyplný vztah se adekvátně odráží na vývoji sebepojetí dítěte. Naopak neadekvátní výchova vede k narušení sebepojetí a vývoje osobnosti.

Čáp a kol. se zabývali typologií výchovných stylů, kterou se snažili zdokonalit. Postupně došli k analyticko-syntetickému modelu devíti polí. Model je založen na kombinaci způsobu řízení a emočního vztahu k dětem.

Obrázek 2 „Model devíti polí způsobu výchovy“ podle J. Čápa (Čáp, 2001, s. 306)

		Řízení		
Emoční vztah	silné	střední	slabé	rozporné
záporný	1 výchova autokratická, tradiční patriarchální		2 liberální výchova s nezájmem o dítě	3 pesimální forma výchovy, rozporné řízení se záporným vztahem
záporněkladný	9 výchova emočně rozporná, jeden z rodičů zavrhuje, druhý extrémně kladný nebo dítě je s ním v koalici			
kladný	4 výchova přísná a přitom laskavá	5 optimální forma výchovy se vzájemným porozuměním a přiměřeným řízením	6 laskavá výchova bez požadavků a hranic	7 rozporné řízení relativně vyvážené kladným emočním vztahem
extrémně kladný			8 kamarádský vztah, dobrovolné dodržování norem	

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že jako optimální způsob výchovy lze vymezit kombinaci středního výchovného řízení s kladným emočním vztahem k dítěti.

Čáp se svými kolegy zjistil, že vyjádření způsobu výchovy nekončí zařazením do jednoho z devíti polí. Každé pole má některé podstatné společné znaky, zároveň však jsou v něm ještě rozdíly. Je prokázáno, že málokteré dítě je stejným stylem vychováváno všemi svými vychovateli. Matka, otec i ostatní členové rodiny mají při výchově vždy trochu jiné postoje a chování, může se různit i emoční vztah každého z rodičů k dítěti.

Analýzou jednotlivých výchovných stylů lze vyvodit závěr, že při adekvátním výchovném stylu by neměl chybět kladný emoční vztah k dítěti, akceptace jeho osobnosti, příjemné rodinné klima, vzájemná podpora a pomoc, dostatek podnětů, ponechání přiměřené samostatnosti a iniciativy dítěti při plnění úkolů, ale i kontrola dodržování stanovených pravidel.

4. Vliv výchovných stylů na osobnost dítěte

„Způsob výchovy znamená celkovou interakci a komunikace dospělých (matky, otce, učitele, rodiny, školy atd.) s dítětem. Projevuje se volbou a způsobem užití výchovných prostředků, postupů a metod, tomu odpovídajícím prožíváním a chováním dítěte, které opět ovlivňuje prožívání a chování dospělého. Způsob výchovy vyjadřuje to podstatné ve výchově, co ovlivňuje volbu dílčích prostředků či postupů. A to podstatné ve výchově je emoční vztah k dítěti a způsob výchovného řízení.“ (Čáp, 1996, s. 135)

Způsob výchovy výrazně ovlivňuje sebehodnocení dítěte, silně působí na formování jeho osobnosti. To, jakým způsobem je dítě vychováváno, je bude ovlivňovat po celý zbytek jeho života. Každá rodina si volí svůj způsob výchovy a i každé z jejich dětí chápe tento model výchovy po svém. Vnější podmínky a vlivy působí však jen za předpokladu, že jedinec aktivně přijme jejich vliv, vybere si mezi informacemi a využije svých vnitřních předpokladů a dále je rozvine.

„Podle dosavadních poznatků a zkušeností lze stručně říci, že způsob výchovy je ovlivňován třemi skupinami podmínek ve vzájemné interakci. Jsou to:

- 1) osobní vlastnosti a zkušenosti vychovávajících,*
- 2) vlastnosti a zkušenosti vychovávaných dětí, jejich chování a působení na dospělé, kteří se snaží je vychovávat,*
- 3) společenskohistorické podmínky od ekonomických a kulturních až po výchovné tradice země, doby, rodiny, školy atd.“ (Čáp, 1996, s. 167-168)*

Velký význam ve výchově má osobní příklad vychovatele. Dítě si podvědomě utváří obraz o tom, jak se chovat v různých situacích dle toho, jak jedná i ten, ke komu je citově zainteresován. Již u malých dětí můžeme dle jejich reakcí na podněty či události usuzovat, jak se v podobných situacích chovají jeho vychovatelé. V pozdějším věku se mnohdy stává, že si dítě vybírá model mezi známými osobnostmi. V tomto případě se již však jedná o vědomou činnost. Někdy je to jen připodobnění vnější, tzn., že volí stejný styl oblékání či účesu, jindy se snaží i svým chováním vyrovnat svému idolu.

V běhu času se mění a vyvíjí jak osobnost vychovávaného, tak i vychovatele. Postupně, jak děti rostou, nemálo rodičů si při vzpomínkách postesknou, že výchovu měli vést jinak, najednou si uvědomí, že při řešení některých výchovných problémů byli zbytečně tvrdí, jindy naopak mohli zvolit přísnější potrestání.

Způsob výchovy formuje osobnost dítěte v různých směrech. Ovlivňuje jeho osobnostní, psychické a morální vlastnosti a s tím spojené chápání sebepojetí (představy o sobě samém). Ve výchově je nejdůležitější vztah mezi dítětem a jeho rodiči, zejména matkou. Každá rodina by měla uspokojovat potřeby dítěte a rozvíjet jeho charakter a emoce. Ne vždy se mezi rodiči a dítětem utvoří harmonický vztah. Rodiče někdy nejsou schopni vytvořit si k dítěti vztah lásky, někdy dítě odmítají či vzniká vztah s patologickými projevy. Krajně nepříznivá je situace dítěte, které se narodilo jako nechtěné.

„Výchovný nápor na identitu dítěte může být veden pozitivním směrem (dítěti dáváme najevo, jak je pro nás důležité, milé, vzácné), ale i negativním (dáváme mu na vědomí, že je nám přítěží, že nám „zkazilo život“ apod.). Tuto identitu si pak dítě ponese dále do života a podle toho, byla-li pozitivně, nebo negativně formována, bude mít toto naše dítě spíše důvěru nebo nedůvěru v sebe, bude spíše přijímat úkoly, než před nimi ustupovat, bude spíše svou energii do něčeho investovat, než si ji nechávat pro sebe.“ (Matějček, 2007, s. 40)

4.1. Účinky výchovných stylů uplatňovaných v rodině

Účinnost výchovného procesu závisí jak na osobnosti vychovatele, tak na předpokladech a aktivitě vychovávaného jedince, i na vhodnosti a míře použitých výchovných prostředků.

„Kladný emoční vztah k dítěti, láska k němu, jeho akceptování matkou a dalšími významnými druhými je základní podmínkou příznivého rozvíjení osobnosti vcelku i všech jejích subsystémů.“ (Čáp, 1996, s. 90)

I když každé dítě je jedinečná osobnost se svými povahovými vlastnostmi, které žije v nějakém konkrétním prostředí, výzkumy prokázaly, že se způsobem výchovy souvisí mnoho různých vlastností osobnosti vychovávaných jedinců. Účinky jednotlivých výchovných stylů v rodině lze charakterizovat následujícím způsobem:

demokratický výchovný styl:

Děti jsou v chování, komunikaci s dospělými více kooperativní, dobře spolupracují. Jedinci vychovávaní tímto výchovným stylem jsou citově vyrovnaní, přátelští, snaživí, vytrvalí a poctiví. (Čačka, 1994, s. 107) Mají menší projevy agrese, zejména vůči vychovateli. Jsou ochotni jednat podle rozumných požadavků, lépe se u nich rozvíjejí skupinové vztahy i postoj k práci.

autokratický výchovný styl:

Děti jsou emocionálně citlivější, tento styl u nich vyvolává vyšší napětí, cítí se nedoceny. Takto vychovávaní jedinci jsou nesmělí, přecitlivělí a nervózní. (Čačka, 1994, s. 105) Děti mají silnou potřebu upoutávat pozornost dospělého, dosáhnout jeho pochvaly. Je u nich prokázána zvýšená agresivita, dráždivost a dominantnost k ostatním členům skupiny. Častým projevem je vzdorovitost vychovávaných osob.

Autokratické vedení vede k jedné ze dvou situací:

1. závislé přimknutí k vedoucímu, k poslušnosti až do nedostatku iniciativy, popř. k apatii
2. k agresi proti vychovateli (Čáp, 1996, s. 143)

liberální výchovný styl:

Děti jsou emocionálně stabilnější a vyrovnanější. Projevuje se u nich určitá tendence k nevázanosti až bezstarostnosti. Pokud se dítěti dopřává vše, co si přeje, nenaučí se ovládat svá přání, starat se o své povinnosti a nezíská návyky ukázněného chování. Dítě bez návyku na povinnosti zůstává často nepřizpůsobivé, nesamostatné a závislé. (Čačka, 1994, s. 103) Takto vychovávaní jedinci snadněji navazují kontakty s druhými lidmi a mívají „relativně vyšší psychickou vyrovnanost.“ Tento styl výchovy podporuje zvědavost, ale na druhé straně zase snižuje vnitřní regulační zábrany. V dospělosti

jsou takto vychovávaní jedinci hybnější a dynamičtější, vyhovuje jim proměnlivé životní prostředí, bohatství podnětů, dojmů a situačních změn. (Řezáč, 1998, s. 195)

výchova typu „nepřijetí“:

Vede k formování osobnosti s rychle unavitelnou nervovou soustavou. U takto vychovávaných osob je častý komplex méněcennosti či bázlivosti, u některých jedinců i hypochondrie. Mají labilní postoj k životním těžkostem. (Pelikán, 1995, s. 182)

výchova hypersocializujícího typu:

U takto vychovávaných jedinců je častý výskyt komplexů méněcennosti. U těchto dětí se často setkáváme s tím, že jsou bojácné, zvyšuje se jejich sociabilita, jsou citlivé a urážlivé. Děti, které prošly touto výchovou, jsou většinou závislé na rodičích, nebo jiných lidech. Následkem je i jev, kterému se říká „naučená bezmocnost“ – tyto děti nedokážou zvládnout činnosti, které by už mohly umět, neboť jsou zvyklé na to, že je za ně udělá někdo jiný. (Pelikán, 1995, s. 183-184)

výchova egocentrická:

I zde se jako důsledek může vyskytnout naučená bezmocnost při přechodu do prostředí, kde daný jedinec přestává být středem pozornosti. Pak může dojít k pocitům méněcennosti i bázlivosti, která se v těchto případech častěji projevuje v agresivitě. Úspěch přičítá sobě a viníka neúspěchu hledá mimo sebe. Často se u těchto jedinců vyskytuje disociabilita – ta se projevuje ve snaze využívat jiných lidí a sám za to nic neposkytovat. (Pelikán, 1995, s. 185)

Jedním z prvních pokusů o systematickou klasifikaci základních rodičovských postojů k výchově svých dětí s naznačením důsledku těchto pozic pro formování sebepojetí dítěte a vlivů na utváření jeho osobnosti je pokus O. Connera, publikovaný již v roce 1937 J. Rebowský je uvádí v následující tabulce. (Pelikán, 1995, s. 180)

Obrázek 3 „Typologie rodičovských pozic“

Typ pozice	Charakter. slovní vyjádření	Způsob jednání s dítětem	Vliv na rozvoj osobnosti dítěte
Akceptace a láska	"Dítě je středem mého zájmu"	Něha, činnosti s dítětem	Pocit bezpečí, normální vývoj osobnosti
Zjevné odmítnutí	"Nenávidím to dítě, nebudu se jím vzrušovat"	Nezájem, tvrdost, vyhýbání se kontaktům	Agresivita, zločinnost, emocionální nevyvinutost osobnosti
Přílišná náročnost	"Nechci dítě takové, jaké je"	Kritéria, nedostatek pochval, neustálé napomínání a hledání chyb	Frustrace, nedostatek sebedůvěry
Přehnaná péče a starostlivost	"Udělám všechno pro dítě, obětuji mu svůj život"	Přílišná péče, dělání všeho pro i za dítě při současném omezení svobody	Infantilismus, zvláště v sociálních vztazích, neschopnost samostatnosti

4.2 Dílčí závěr

V této kapitole jsou popsány účinky některých výchovných stylů na osobnost jedince. Z analýzy dostupné literatury vyplývá, že pozitivní vliv na rozvoj dítěte má demokratický výchovný styl, který je spojen se střední formou řízení a kladným emočním vztahem k dítěti.

Při výchově se silným řízením je nutné, aby emoční vztah k dítěti byl kladný. Výchova je sice přísná, dítě má jasně stanoveny hranice svého konání, ale současně jsou respektována jeho přání a potřeby. V opačném případě může dojít k rozvoji psychických poruch, příp. k nežádoucímu chování ze strany dítěte. Slabé řízení

v kombinaci s extrémně kladným vztahem nemusí být také „špatným“ způsobem výchovy. Tento výchovný styl bych ale volila až v době, kdy dítě má plně rozvinuté svědomí a uvědomuje si možné následky svého chování. Výchova je v tomto případě založena na kamarádském vztahu mezi rodiči a dítětem. Rodiče by ale měli být svým jednáním dítěti dobrým příkladem. U malých dětí vede tento způsob výchovy spíše k rozmazlenosti.

5. Praktická část

Tato bakalářská práce se zabývá otázkou, jaký má výchova vliv na rozvoj osobnosti dítěte a zda se styl výchovy přenáší z generace na generaci. Výzkum sleduje, jak jsou děti těchž rodičů ovlivněny stylem výchovy při výchově svých dětí a jaké další okolnosti mají vliv na uplatňovaný výchovný styl.

K dokreslení vlivů způsobu výchovy se v této kapitole budu zabývat případovými studii. Vzhledem k cíli výzkumu byla použita metoda formou hloubkového neformálního rozhovoru, neboť se domnívám, že volné vyprávění bude nejvhodnější metodou k získání potřebných informací. Kvalitativní metoda je vhodnější i z toho důvodu, že nebyly vysloveny žádné hypotézy, které by se měly potvrzovat nebo vyvracet.

Slovní výpovědi o výchovných stylech v rodině byly získány rozhovorem se třemi sourozeneckými páry (Nad'a, 31 let – Josef, 34 let; Pavel, 35 let – Sylva, 29 let; Jaroslav, 39 let – Petr, 36 let). Na začátku každého rozhovoru byly zúčastněné osoby seznámeny s cílem rozhovoru: zjistit uplatňovaný výchovný styl, a dohodnuty podmínky anonymity. Každý rozhovor jsem vedla podle předem připraveného schématu základních témat a doplňujících otázek. Rozhovory probíhaly s jednotlivými respondenty odděleně. Osoby, se kterými byl rozhovor realizován, znám osobně. Slovní výpovědi jsem zaznamenávala písemnou formou. Do vyprávění jsem nezasahovala, aby nebyl přerušena tok myšlenek jednotlivých respondentů. Po skončení výpovědi jsem položila doplňující otázky k doplnění potřebných informací.

5.1 Kasuistiky výchovných stylů v rodině

Nad'a, 31 let, vzdělání středoškolské, na mateřské dovolené, dcera 6 let, syn 3 roky

Narodila se jako druhé dítě, má o tři roky staršího bratra. Vyrůstala v rodinném domě na venkově. Atmosféru v rodině vnímá jako normální, vztahy mezi členy rodiny byly pohodové. Rodiče se před nimi nehádali. Skutečností však je, že si moc nevybavuje přítomnost otce v rodině, neboť tento se staral o finanční zabezpečení, chodil do práce, po příchodu z práce se věnoval stavbě domu. Matka chodila do práce a pečovala o domácnost. Nikdo z dospělých členů rodiny si s nimi nehrál, byli s bratrem zvyklí se o sebe postarat. Volný čas trávila dle svého, musela jen rodičům sdělit, kde se bude zdržovat a bylo stanoveno, v kolik hodin se má vrátit domů. Na dovolené jezdili pravidelně 2x ročně, byly dle přání otce sportovního rázu, v létě chodili na dlouhé túry, v zimě lyžovali na horách.

Na výchovu měl větší vliv otec, i když nebyl moc doma, byla jím stanovena pravidla, která musela být dodržována. Při porušení pravidel na ně rodiče křičeli, docházelo k trestům, v mladším věku to byly tresty spíše psychického rázu. Nejhorším trestem pro ni bylo několik hodin klečat v koutě. V období kolem puberty došlo více na tresty fyzické, a to zejména pohlavky, špatně se s tím srovnávala, neboť na tento druh trestu nebyla zvyklá.

Rodiče měli nadprůměrný zájem o školní přípravu, kladli velký zájem o dobré výsledky ve škole. Úspěchy zůstaly neoceny, byly považovány za samozřejmost, neúspěchy jí však byly stále předkládány a vyčítány. Rodiče se řídili jen dle toho, co jim řekl učitel, nezajímali se nikdy o její názor. Učitel byl pro ně důležitější. Motivaci k učení viděla spíše u bratra, neboť byl chytřejší. Rodiče u ní požadovali, aby měla alespoň maturitu. Ke koníčkům ji rodiče nevedli. Podstatné pro ně bylo jen to, co se učilo ve škole. Podílela se na chodu domácnosti, musela umývat nádobí, vytírat země, utírat prach apod. Když byla starší, žehlila oblečení a umývala okna, toto ji však nebavilo, snažila se těmto pracím vyhýbat.

Pro rodiče, zejména pro otce, nebyla nikdy dokonalá, pořád poukazovali na nějaké nedostatky, ať se týkaly její postavy, vzhledu, výběru oblečení, či znalostí, školního prospěchu nebo dovedností.

Když po škole nastoupila do práce, začala chodit na house party a užívat lehké drogy. Brala to tenkrát jako únik z pedantského prostředí, kde ji nikdo neocnil. Rodiče asi tušili, že se s ní něco děje, ale nikdy se jí nezeptali. Bohudík s tímto životním stylem po krátké době skoncovala, raději si našla s kamarádkou podnájem a od rodičů odešla.

Nyní je vdaná, má dvě děti, dceři je šest let a synovi tři roky. S manželem a dětmi bydlí v malém bytě ve městě. Dcera navštěvuje mateřskou školu, se synem bude do čtyř let na rodičovské dovolené. Na výchově se podílí více ona než manžel, ten chodí do práce. Občas se před dětmi pohádají, řeší před nimi i konflikty. Dětem je však vždy vysvětleno, že hádku nezavinily, že jich se to netýká, a že je mají rádi.

Trávení volného času probíhá dle přání dětí, většinou se věnují hrám s plastovými zvířaty či panenkami. Pokud je pěkně, chodí si hrát ven. O víkendu s nimi chodí otec plavat do krytého bazénu. Dcera navštěvuje výtvarný kroužek. Děti pomáhají s domácími pracemi, s ohledem na věk je zatím samy nečiní. Na dovolenou jezdí celá rodina v létě.

Pokud děti zlobí, tak je okřiknou, nebo jim zakáží oblíbené sladkosti. Při větším prohřešku je někdy plácnou přes zadek, ale to se stává výjimečně.

S rodiči se stýká, děti k nim jezdí i na prázdniny, nechce jim brát prarodiče. Děti k nim jezdí rády, ale více času tráví s jejími prarodiči, kteří vlastní sousední dům, než s jejími rodiči. Nepřeje si ale, aby její rodiče zasahovali do jejího způsobu výchovy. Ke svým rodičům má rozporuplné vztahy, jednu dobu s nimi nebyla v žádném kontaktu.

Josef, 34 let, vzdělání středoškolské, podnikatel, dcera 4 roky, syn 1 rok

Narodil se jako starší ze dvou dětí, má o tři roky mladší sestru. Celé dětství prožil v rodinném domě na venkově. Vztahy mezi rodiči byly idylické, problémy mezi nimi nezaregistroval. Pokud nějaké problémy rodiče mezi sebou měli, tak o nich neví, neřešili je před ním. Přišlo mu ale, že on se svou sestrou do jejich soužití nezapadají. Má dojem, že si je rodiče pořídili jen proto, že všichni v okolí měli dvě děti. Výchova byla tvrdá, byla stanovena pravidla, ty se nesměly porušit. Snažil se dle těchto pravidel chovat, aby nebyl trestán. Fyzické tresty rodiče nepoužívali, jen psychické.

Na jeho přání se nebral ohled, a to ani ve velmi útlém věku. City vůči jeho osobě rodiče neprojevovali. Na výchovu měl větší vliv otec.

Na dovolené jezdili pravidelně, v dospělosti přestal s rodiči jezdit.

Rodiče měli dostatek peněz, kupovali mu sice drahé dary, ale nikdy nedostal takový, který si přál, např. místo auta na dálkové ovládání mu koupili walkmana. Na gymnáziu se začal bouřit, vyhrožoval rodičům, že přestane do školy docházet, že půjde raději pracovat, aby si vydělal nějaké peníze. Spolužáci se mu totiž smáli, nedostával jako jediný žádné kapesné, např. do školy musel z nádraží docházet pěšky, rodiče mu odmítli kupovat měsíční jízdné na tramvaj s tím, že to není daleko.

Na rodičovské schůzky chodila matka, do školy se připravoval sám, nepotřeboval pomoc, šlo mu to samo. To, že je studijně nadaný, brali rodiče jako samozřejmost, motivován ke studiu nebyl. Ke koníčkům ho rodiče nevedli, on sám si žádný nezvolil. Jen na střední škole chodil jeden rok na kurz angličtiny. Udělal i přijímací zkoušku na vysokou školu, ale raději nastoupil do práce, aby nebyl na rodičích finančně závislý.

Otec byl perfekcionista, práci s ním nesměl konat, aby mu něco nepokazil. Možná i díky této skutečnosti zvládá lépe práce typicky ženské než ty mužské, v domácnosti totiž matce pomáhat musel. Otec mu nikdy nepůjčil jeho věc, např. i když měl doma starou motorku, na které nejezdil, musel si našetřit a koupit svoji.

Se svou přítelkyní žije v malém bytě ve městě. Dceři jsou čtyři roky, chodí do mateřské školy. Synovi je jeden rok. S partnerkou má v současné době rozpory, děti o nich ví, problémy řeší před nimi. Vztahy k dětem má kladné, rád se s nimi mazlí. Díky tomu, že pracuje doma, má na děti čas. Dceru vyzvedává ze školky, s dětmi si hraje, postará se i o domácnost. S dětmi jezdí na výlety a v letních měsících na dovolenou.

Děti netrestají vůbec, jen pokud družce „ujedou nervy“, tak na děti ječí a ignoruje je. Na výchově se více podílí on. Vzhledem k tomu, že po dětech požaduje plnění alespoň základních návyků (např. pravidelné čištění zubů, ukládání ke spánku v podobný čas), děti jsou raději s matkou, která vůči nim žádné požadavky nemá, s dětmi si pouze hraje, její výchova je velmi volná. Syn je zatím ještě malý, ale na dceři se hodně volná výchova začíná projevovat, snaží se to s družkou řešit, ta však není ochotná cokoli měnit, tak mezi nimi vznikají rozpory.

S rodiči se stýká pravidelně, tráví u nich skoro každý víkend. Vztahy rodičů k němu se velmi zlepšily poté, co prodělal srdeční zástavu a byl čtrnáct dní v komatu. Lékaři

tehdy jeho přežití nedávali velké šance. Má pocit, že jim tato událost „otevřela oči“, chovají se k němu dobře, ve své podstatě se o něj dospělém věku začali zajímat.

Pavel, 35 let, vzdělání středoškolské, zaměstnán, syn 5 let, syn 2 roky

Narodil se jako první dítě, má o pět let mladší sestru. Vyrůstal v bytě na vesnici. Pokud si vzpomíná, atmosféra v rodině byla napjatá, rodiče se často hádali. Problémy sice před nimi neřešili, ale věděl o nich, neboť na sebe křičeli, což se v bytě nedalo přeslechnout. Při hádkách zůstával zavřený v pokoji, ven vycházel, až křik ustal, mezi rodiče se raději nepletl. K němu i sestře se rodiče chovali normálně. Otec byl buď v práci nebo v hospodě. Z dovolených si pamatuje jen jednu, to jeli do Maďarska. Rodiče moc volného času neměli, bývali hodně v práci, nebo pracovali na poli. Kolem puberty začal o víkendech chodit do práce s otcem, jezdil ve statku s traktorem, mohl i řídit, to ho velmi bavilo. Této práci se chtěl věnovat i po škole. Když mu bylo čtrnáct let, rodiče se rozvedli. Asi před deseti lety začali rodiče zase spolu žít, nyní je jejich vztah podstatně klidnější.

Na výchovu měla asi větší vliv matka, v její péči zůstal i po rozvodu rodičů. Fyzicky ho rodiče netrestali. Když něco vyvedl, tak jej jako malého zavírali do koupelny, kde byla tma a on se tam bál, když už byl starší, tak dostal zákaz chodit ven s kamarády.

Na rodičovské schůzky ve škole chodila matka. Učení se moc nevěnoval, když bylo potřeba nějaké učivo dohnat, učila se s ním matka nebo šel za tetou, která byla učitelkou. Ke studiu ho rodiče nemotivovali. Z koníčků se věnoval cyklotrialu, fotbalu, cvičil za Sokol, chodil krátkou dobu i na ping-pong a na střelbu vzduchovou pistolí. Rodiče nechávali výběr koníčků na něm. Jeho zájmy podporovali.

Doma musel v zimním období topit. Vodil sestru do školky a vyzvedával ji, staral se o ni, dokud nepřišli rodiče z práce, pak šel raději za kamarády.

Nyní je ženatý. Zůstal bydlet ve stejném bytě, ve kterém vyrůstal, koupil jej od matky. Má dva syny ve věku 5 let a 2 roky. S manželkou se skoro vůbec nehádá, před dětmi občasné problémy neřeší. Atmosféra v současné rodině je pohodová. K dětem se snaží přistupovat stejně, neupřednostňovat žádného z nich.

Na dovolenou jezdí každý rok v létě. Volný čas tráví většinou celá rodina spolu. Chodí na vycházky, někdy se jedou projet na kole po okolí, občas dětem dopřejí návštěvu cukrárny. V letních měsících jedou aspoň jednou na celodenní výlet např.

do zoologické zahrady. Na tom, co se bude ve volném čase konat, se snaží s dětmi domluvit.

Když kluci něco provedou, tak je okřiknou, pokud něco ničí, tak dostanou přes ruku či na zadek. Snaží se se syny domluvit, někdy je to ale hodně těžké, jsou oba tvrdohlaví. Na výchově se více podílí manželka, neboť je na mateřské dovolené, vrací z práce až večer.

Starší syn chodí ve školce na výuku angličtiny. Od začátku roku začal docházet do hasičského kroužku pro děti předškolního věku. Mladší syn chodí s matkou do mimiklubu, učí se v něm básničky a říkanky. Má rád dětský kolektiv.

Domácí práce děti s ohledem na věk samy nečiní, pouze pomáhají. Musí si však po sobě uklidit nepořádek, který udělaly.

S rodiči se stýká, chodí je i s dětmi navštěvovat.

Sylva, 29 let, vysokoškolské vzdělání, na mateřské dovolené, syn 4 roky, syn 1 rok

Narodila se jako mladší ze dvou sourozenců, má o pět let staršího bratra. Vyrůstala v bytě na venkově. Atmosféra v rodině nebyla zrovna ideální. Rodiče se často hádali, hádky byly hlasité, křičeli na sebe. Házeli po sobě i nádobí, problémy řešili před nimi. K nim se rodiče chovali normálně, zejména matka byla „v pohodě“. V období puberty byly vztahy mezi nimi vyostřené, ale pak se zase zklidnily. Na dovolené párkrát byli, na výlety nejezdili, nebylo moc volného času. Rodiče trávili hodně času v práci.

Fyzicky trestána nebyla. Když chodila na střední škole za školu a matka to zjistila, byl na ni vyvíjen psychický nátlak. Jinak byla bezproblémové dítě, rodiče ji trestat nemuseli. Když jí bylo 9-10 let, rodiče se rozvedli, zůstala s matkou, tudíž měla na výchovu větší vliv. Nyní žijí rodiče opět spolu.

Na rodičovské schůzky chodila matka, ke studiu ji rodiče nemuseli motivovat, jen na střední škole ji kvůli záškoláctví matka hodně kontrolovala, tento problém řešila i s jejími vyučujícími. Na základní škole chodila na hodiny klavíru, v tom ji rodiče podporovali. Doma musela uklízet, obstarávala nákupy, od deseti let někdy doma topila.

Nyní je vdaná, žije v rodinném domě na vesnici spolu se svými rodiči. Vztahy mezi ní a manželem jsou dobré. Před dětmi se vůbec nehádají. Rozpory řeší v klidu, vyřikají si je. City k dětem projevují, mají oba k dětem kladný vztah.

Ve volném čase navštěvují prarodiče, jezdí na výlety, např. do zoologických zahrad. Na dovolenou jezdí každý rok na chatu manželových rodičů.

Pokud děti zlobí (spíše starší syn), snaží se s ním domluvit, když to nepomůže, 2x jej varuje a i když toto nezabere, plácne jej přes zadek či přes ruce. Někdy vyhrožuje, že si pro něj dojde čert či mu zakáže sladkosti. Je fakt, že staršímu synovi poslední dobou hodně ustupuje, nechtěla, aby měl pocit, že jej má po příchodu sourozence méně ráda. Na výchovu má větší vliv ona, manžel je přes týden v práci, jezdí domů jen na víkendy. Otec nemá u dětí respekt.

Koníčky děti zatím žádné s ohledem na věk nemají. Starší syn občas vypomáhá v domácnosti, musí si po sobě uklízet hračky.

Jaroslav, 39 let, vysokoškolské vzdělání, zaměstnán, dcera 7 let, syn 4 roky

Narodil se jako starší ze dvou bratrů, ten je o tři roky mladší. Vyrůstal v rodinném domě ve městě se svými rodiči a prarodiči z matčiny strany. Atmosféra v rodině byla pohodová, rodiče se jen občas pohádali, asi týden byla „tichá domácnost“, pak se rodiče zase spolu normálně bavili. Matka i otec k němu projevovali city, vztahy k rodičům má dosud dobré. Neměli nikdy problém si projevovat lásku, nestyděli se za to. Na dovolené jezdili pravidelně jak s rodiči, tak i s prarodiči. Rodiče se mu ve volném čase věnovali, hodně času trávil i s prarodiči, se kterými měl celý život velmi pěkný vztah.

Na výchovu měla větší vliv matka, je hodně dominantní. Trestaný moc nebyl, když bylo potřeba, „pláclí“ ho přes zadek, během puberty dostal párkrát facku.

Do školy se s ním učila matka. Motivovat jej k učení nemuseli, chtěl sám dosáhnout vysokoškolského vzdělání. Ve studiu jej podporovali jak finančně, tak materiálně. Ke koníčkům ho nevedli, má jim to trochu za zlé, nechávali výběr na něm, nikam jej nesměřovali. Pomáhal s domácími pracemi.

V současné době je ženatý, bydlí v malém bytě ve městě. Má dceru, které je sedm let a syna, kterému jsou čtyři roky.

Problémy s manželkou řeší většinou před dětmi, ty zásadní se snaží řešit bez nich. Uvědomuje si, že není ideální, aby byly hádkám děti přítomny, ale situace to někdy nedovolí. K dětem projevuje city, rád se s nimi mazlí, hraje si s nimi. Vždy toužil po velké rodině. Když by nebyl omezen finančně a malým prostorem v bytě, chtěl by

ještě další dítě. Děti se snaží vychovávat podobně tomu, jak byl sám vychováván. Mezi dětmi se nesnaží dělat rozdíly. Na dovolené jezdí pravidelně. Volný čas tráví celá rodina spolu, jezdí na výlety, navštěvují rodinu.

Děti dříve skoro vůbec netrestal. Když mu nyní někdy „ujedou nervy“, plácne je za zlobení přes zadek, občas na ně křičí. Svoje děti shledává rozmazlené, ve výchově jsou s manželkou nedůslední, toto se snaží změnit, dokud jsou děti ještě malé.

Dcera chodí do výtvarného kroužku. Jezdil s ní na předškolní přípravu, doma s ní dělá úkoly. Syn chodí do mateřské školy, koníčky u něj s ohledem na věk zatím neřeší.

S rodiči se stýká, často si s matkou telefonuje.

Petr, 36 let, středoškolské vzdělání, zaměstnán, dcera 5 let

Narodil se jako mladší ze dvou dětí, má staršího bratra. Bydlel celý život v rodinném domě v městě. Tento dům obývali i jeho prarodiče z matčiny strany. Atmosféru v rodině vnímal jako pohodovou, hádky mezi rodiči nebyly časté. Pokud se pohádali, chvíli se spolu nebavili, ale pak bylo zase vše v pořádku.

V dětství byl hodně nemocný, museli mu píchat růstový hormon, měl různé zdravotní komplikace. Matka s ním zůstala doma do jeho čtyř let, bylo to v té době neobvyklé, jesle nenavštěvoval. Matka se o něj obávala, v dětství tohoto jejího strachu někdy zneužíval. Rodiče se mu sice museli více věnovat kvůli nemocen, ale nemyslí si, že by bratra nějak zanedbávali, hodně jim pomáhali prarodiče, kteří bydleli ve stejném domě.

Na výchovu měla větší vliv matka. Když byl malý, otec pracoval v zahraničí, domů jezdil jen 2x ročně. Za prohřešky trestaný moc nebyl s ohledem na jeho zdravotní problémy. Na dovolené jezdili pravidelně, někdy ji však trávili s prarodiči.

Do školy se s ním učila matka, ve studiu cítil ze strany rodičů podporu, ale sami jej nějak nemotivovali např. ve výběru studia. Tato rozhodnutí nechávali na něm. Ve školním věku s bratrem chodili hrát tenis.

Nyní je ženatý, bydlí se svou manželkou a pětiletou dcerou v domě, ve kterém vyrůstal. V prvním patře domu má svoji bytovou jednotku, přízemí obývají jeho rodiče.

Rodinné problémy před dcerou neřeší. Atmosféra v domácnosti je normální. Rád se s dcerou mazlí, pohraje si s ní, ale výchovu zajišťuje více její matka. Volný čas tráví spolu, navštěvují zábavné parky, kino apod. Na dovolené nejezdí.

Dceru fyzicky netrestají, jen ji napomenou, když dělá něco, co se nemá. Přiznává, že jsou v její výchově nedůslední. S manželkou již probírali, že jejich dcera začíná být rozmazlená, snaží se jí nyní tolik neustupovat.

Když je dcera nemocná nebo má ve školce prázdniny, on i manželka chodí do práce, o dceru se starají jeho rodiče. K povinnostem dceru nevedou, koníčky zatím žádné nemá.

5.1 Dílčí závěr

Z provedeného výzkumu lze vyvodit, že rodiče Nadi a Josefa neposkytovali svým dětem optimální výchovné prostředí. Otec byl dominantní, ostatní členové rodiny se museli řídit dle jeho pravidel. Na podkladě výpovědí lze usuzovat na styl výchovy se silným řízením. U těchto sourozenců se od období puberty projevují pokusy o vze-pření. Je zjevná tendence o brzké osamostatnění se, vyplývá jejich snaha o únik z tohoto prostředí. Ke svým dětem se chovají kladně, snaží se jim dostatečně věnovat. Ani jeden nevolí stejný styl výchovy jako rodiče.

Rodiče Sylvie a Pavla měli sice ke svým dětem kladný emoční vztah, nicméně prostředí, ve kterém museli oba vyrůstat, nebylo vzhledem k jejich hlasitým hádkám a spíše volné výchově zrovna ideální. Oba sourozenci ve své výchově se svými partnery před dětmi nehádají, svým dětem se snaží ve svém volném čase věnovat.

Rodiče Petra a Jaroslava ve své výchově zvolili demokratický styl výchovy, u Petra lze s ohledem na jeho zdravotní problémy definovat odklon k hyper-socializující výchově. Ke svým dětem měli kladný emoční vztah a věnovali se jim ve svém volném čase. Oba bratři mají ke svým dětem kladný emoční vztah, nicméně přiznávají, že jsou ve výchově nedůslední. S ohledem na to, že na povaze jejich dětí se tato povolnost začíná projevovat, snaží se tuto situaci řešit. Jaroslav volí ve své výchově stejný styl výchovy jako jeho rodiče, výchova Petra se vyznačuje slabým řízením.

Kromě Josefa všichni respondenti shodně uvedli, že se způsobu výchovy dětí dohodli se svým partnerem, panuje u nich i shoda v tom, jaký trest u dětí zvolit za výchovné prohřešky.

U všech zkoumaných osob nadále vyplývá, že fyzické tresty jejich rodiče volili jen výjimečně, častější jsou tresty psychické či zákaz oblíbené činnosti. Ony samy naopak fyzický trest volí poměrně často. Možná je to dáno i nízkým věkem dětí u všech zkoumaných sourozeneckých párů.

Závěr

Bakalářská práce je zaměřena na problematiku výchovných stylů v rodině. Práce se proto v první kapitole zabývá otázkou rodiny, v kapitole druhé je vymezena problematika výchovy. Na ně navazuje třetí kapitola týkající se jednotlivých výchovných stylů v rodině.

Cílem práce bylo zjistit, jak mohou výchovné styly uplatňované v rodinném prostředí působit na osobnost jedince. Tato problematika je širěji rozvedena ve čtvrté kapitole, v níž je popsán vliv jednotlivých výchovných stylů na dítě.

Na podkladě studia dostupné literatury jsem toho názoru, že optimální způsob výchovy je možno vymežit kombinací středního výchovného řízení s kladným emočním vztahem k dítěti. Nalézt tu správnou „střední míru“ však není vždy snadné. Každé z dětí je individuální osobnost s jinými povahovými vlastnostmi, temperamentem, dovednostmi či sebehodnocením, na každé z nich „platí něco jiného“. Záleží na samotných rodičích, kolik svého času a úsilí jsou schopni či ochotni věnovat, aby z jejich dítěte vyrostl slušný člověk, který jim bude působit více radosti než starostí. Nutno podotknout, že na vývoji osobnosti jedince se podílí více faktorů, např. širší rodina, vrstevníci, ale i školní prostředí či lokalita, ve které dítě vyrůstá.

Záměrem bakalářské práce v praktické části je zjistit, jak se rodiče malých dětí dívají na způsob výchovy svých rodičů, jak je výchova ovlivnila, jaká pozitiva a negativa v něm vidí a jak sami vychovávají své děti. Z provedeného šetření bylo zjištěno, že výchova se během generací mění. Velký podíl lze přičíst vlastnímu přání rodičů, neboť je zřejmé, že si nepřejí, aby jejich děti prožily takové situace, na které mají i v dospělosti velmi špatné vzpomínky. Nemalý vliv má i výběr partnera, neboť rodiče vzájemně řeší, jak své děti vychovávat, i to, jaké tresty při výchově volit.

Šetřením bylo dále zjištěno, že i když je stále odborníky poukazováno, že fyzické tresty ve výchově negativně působí na osobnost dítěte, i v současné době je v rodinách

tento druh trestu volen. Je nutné podotknout, že jeho podoba je mnohem mírnější než v dobách minulých.

Výzkumem bylo rovněž prokázáno, že jednotlivé styly výchovy působí na osobnost dítěte odlišně. U autoritativního stylu je zřejmý silný zájem rodičů o školní prospěch, ale zájmová činnost či společné trávení volného času není preferováno. U jedinců vyplývá snaha o brzké vymanění se z tohoto působení. Při výchově svých dětí již tento styl nevolí. Rodiče vychovávající liberálním stylem své děti moc nemotivují k dobrým školním výsledkům, ale silně je podporují v zájmové činnosti. Vystává ale otázka, zda tak činí, aby splnili dítěti jeho přání, či ze „zjistných“ důvodů. Čím více času totiž dítě tráví v kroužcích, tím méně svého času jim musí rodiče věnovat. Z výpovědí je rovněž patrné, že jedinci, kteří vyrůstali na venkově trávili nejvíce svého volného času s kamarády. Rodiče svůj čas zaplňovali zejména prací. U jedinců vychovávaných demokratickým stylem výchovy je patrné, že při výchově svých dětí volí stejný způsob výchovy, nicméně je v jejich výchově zřejmá nedůslednost. Je důležité ovšem připomenout nízký věk u dětí respondentů. Ti si již začínají uvědomovat následky své nedůslednosti a snaží se o nápravu.

S ohledem na malý počet respondentů šetření zjištěné poznatky nezobecňuji.

Vztah tématu bakalářské práce k sociální pedagogice spatřuji v tom, že obě se zaměřují na oblast výchovy. Sociální pedagogika se zabývá zejména výchovným působením na rizikové a sociálně znevýhodněné skupiny mladistvých a dospělých. Sociální pedagog vstupuje tedy do výchovy tehdy, když výchova v rodině selže. Svým působením může přispět k vyřešení problémů v rodině či pomoci při převýchově jedince.

Resumé

Bakalářská práce je zaměřena na popis jednotlivých výchovných stylů v rodině. Rodinná výchova je jedním z nejdůležitějších elementů, který má rozhodující vliv při utváření osobnosti jedince. To, jakým způsobem je jedinec vychováván, jej ovlivňuje po celý život.

Cílem práce je poukázat na vliv výchovných stylů na osobnost vychovávaného jedince. Studium odborné literatury jako optimální způsob výchovy vyplývá demokratický výchovný styl. Lze jej klasifikovat kombinací středního výchovného řízení s kladným emočním vztahem k dítěti. Liberální a autoritativní výchovný styl, aniž by došlo k poruše osobnosti jedince, lze zvolit jen v kombinaci s kladným emočním vztahem k dítěti.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřena na oblast rodiny a výchovy. Popisuje výchovné styly v rodině a jejich vliv na osobnost dítěte. Práce je rozdělena na dvě části, a to teoretickou (kapitola první až čtvrtá), která zahrnuje základní pojmy z oblasti rodiny a výchovy s důrazem na výchovné styly v rodině a jejich účinky; a praktickou část (kapitola pátá), která obsahuje případové studie výchovných stylů v rodině. Záměrem bakalářské práce je zjistit, jak se rodiče dětí dívají na způsob výchovy svých rodičů, jak je výchova ovlivnila a jak sami vychovávají své děti.

Klíčová slova

rodina, dítě, osobnost, výchova, výchovné styly

Annotation

Bachelor thesis deals with field of family and education. The work describes educational styles in a family and their influence on child personality. The thesis is divided into two parts, a theoretical part (chapters 1 to 4), which includes basic ideas from the field of family and education with intension of educational styles in a family and their effects; and practical part (chapter 5), which contains case studies of educational styles in a family. The purpose of the bachelor thesis is to find out, how the parents of children see the way their parents brought them up, how the education affected them and how they bring up their own children.

Keywords

family, child, personality, education, educational styles

Seznam použité literatury

1. Brezinka W. *Filozofické základy výchovy*. Praha: ZVON, 1996, 213 s. ISBN 80-7113-169-5
2. Cipro, M. *Průvodce dějinami výchovy*. Praha: Panorama, 1984, 579 s.
3. Čačka, O. *Psychologie dítěte*. Tišnov: SURSUM, 1994, 112 s. ISBN 80-85799-03-0
4. Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001, 655 s. ISBN 80-7178-463-X
5. Čáp, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Univerzita Karlova, 1993, 415 s. ISBN 80-7066-534-3
6. Čáp, J. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996, 02 s. ISBN 80-85866-15-3
7. Havlík, R., Kořa, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, s.r.o., 2002, 174 s. ISBN 80-7178-635-7
8. Horský J., Seligová M. *Rodina našich předků*. Praha. NLN, s.r.o., 1997, 143 s. ISBN 80-7106-195-6
9. Jůva, V. *Úvod do pedagogiky*. Brno: Paido, 1994, 130 s. ISBN 80-901737-6-4
10. Kraus, B., Sýkora, P. *Sociální pedagogika*. Brno, Institut mezioborových studií, 2009, 61 s.
11. Makarenko, A.S., *O výchově dětí v rodině*. Praha: SPN, 1962, 149 s.
12. Matějček, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 2007, 143 s. ISBN 978-80-7367-325-3

13. Matějček, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha: Ministerstvo zdravotnictví ČR a Psychiatrické centrum Praha v nakladatelství Galén, 1994, 214 s. ISBN 80-85824-06-X
14. Matějček, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992, 223 s. ISBN: 80-04-25236-2
15. Matějček, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1989, 335 s.
16. Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, 124 s. ISBN 80-901424-7-8
17. Možný I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006, 311 s. ISBN 80-86429-58-X
18. Pelikán, J. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amosium servis, 1995, 234 s. ISBN 80-85498-27-8
19. Řezáč, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, 238 s. ISBN 80-85931-48-6
20. Satirová, V. *Kniha o rodině*. Praha: Práh, 2006, 357 s. ISBN 80-7252-150-0
21. Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, s.r.o., 2001, 173 s. ISBN 80-7178-559-8

Seznam zkratek

aj.	a jiné
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
atp.	a tak podobně
et	a
event.	eventuálně
kupř.	kupříkladu
mj.	mimo jiné
např.	například
pol.	polovina
popř.	popřípadě
příp.	případně
resp.	respektive
stol.	století
tj.	to jest
tzn.	to znamená
tzv.	tak zvaný